

9

MUSEO DE LITERATURA MILITAR

ESTADO MAYOR

SERVICIO HISTORICO

EJERCITO ESPAÑOL

Inscripción .....

Clasificación .....

Colocación	Sala .....
	Estante 3
	Tabla 2
	Núm. 1.619

- 2 -

1619

MUSEO DE LITERATURA MILITAR

ESTADO MAYOR

SERVICIO HISTORICO

EJERCITO ESPAÑOL

- 2 -

BIBLIOTECA DE INGENIEROS.

CLASIFICACIÓN.

División *B.*

Subdivisión *4ª*

INSCRIPCIÓN.

Folio *158.*

Número *5232*

COLOCACIÓN.

Estante *21.*

Tabla *4ª*

Número *12.*

Biblioteca de Ingenieros del Ejército.

Inscripción... { Folio.....
Número.....

Clasificación.. { División.....
Subdivisión.....

Colocación.... { Estante..... *21*
Tabla..... *4ª*
Número..... *12*

L' ARCHITETTURA
MILITARE
DI GABRIELLO BVSCA
MILANESE.

Nella quale si da contezza ad ogni professore, e seguace della
Guerra tanto di grande, quanto di basso titolo,

Del modo di fortificare luochi deboli, cinger Cittadi, fabricar fortezze, cosi al monte, come alla pianura, e della maniera di difenderle da qualsiuoglia batteria, & assalto.

All' Illustrissimo Signore
IL SIG. GIROLAMO PORRONE.

IN MILANO,

Appresso Gio. Battista Bidelli, M. DCXIX. Con Priuilegio.

Imprimatur,

Fr. Aloysius Bariola Augustinianus Consultor S. Officij, pro Reuerendis.
Inquire.

Cul. Vidonus Theol. S. Nazarij, pro Illustris. D. Card. Archiep.

Vidit Saccus pro Excellentiss. Senatu.

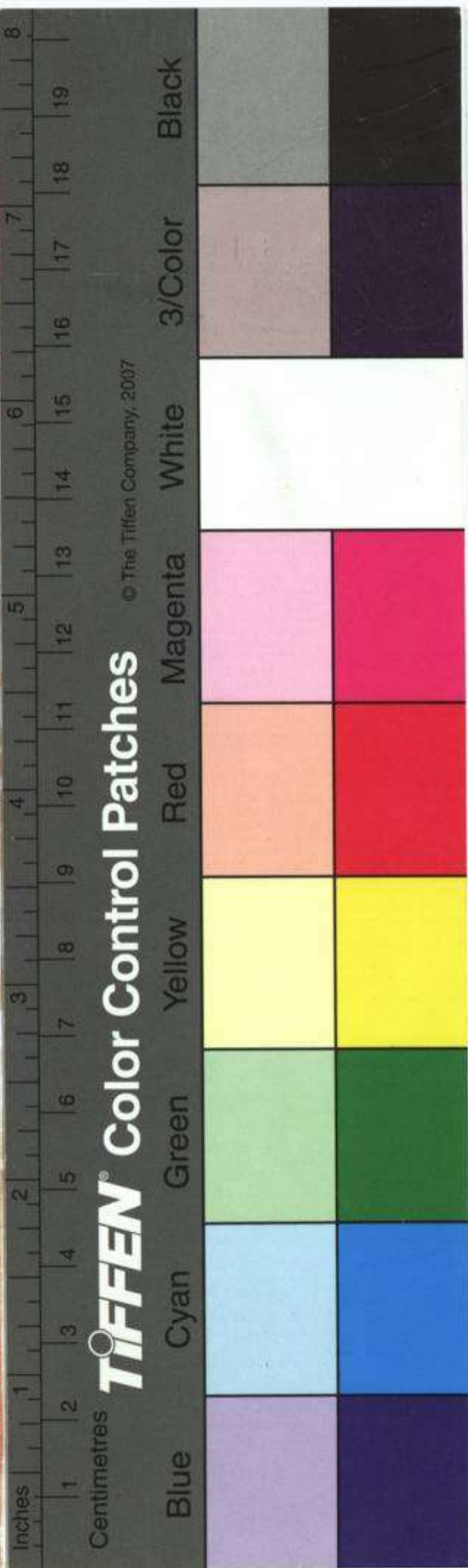

MAXIMILIANO II.
IMPERATORI INVICTISSIMO,

HIERONYMVS MERCVRIALIS
perpetuam Felicitatem D.

SI quando mecum diligentius considero, MAXIMILIANE Inuictissime, quot, quantaque Imperatores, summiq; Principes pro hominum salute, & tranquillitate tam bello, quam pace gesserint, in eam facile descendunt sententiam, merito, atque optimo iure omnes fere gentes, & nationes fecisse, quod eos dignos existimarunt qui in Deorum immortalium numerum referrentur. Inter ea verò, quae in humanum genus innumera contulerunt beneficia magnam partem sibi vendicant artes pene omnes liberales, quas maximis propositis praemiis non excitarunt modo, atque extulerunt aliquando iacentes, sed ita etiam earum dignitatē amplificarunt, ut ipsi soli illarum auctores, & instauratores propemodū videantur. Id facile perspicere quiuis potest, qui militaris disciplina, legum scientia, ceterarūque, sine quibus vita haec nostra ferè vitalis non esset, laudandarum artium ortus, & incrementa memoria velit repetere: sed ne Imperatori sapiētissimo, quae omnibus passim nota sunt, recensendo sim molestus, unū medicæ artis omnium utilissimæ exemplum proponam, quæ proculdubio aut nulla esset, aut certe eum quem hoc tempore præ se fert splendorem, & elegantiam non haberet, nisi Principū benignitas, sine qua omnis plerūque læguescit industria, summis viris illius auctōribus affulsisset. Etenim quantum

* ij

à primis illis temporibus quasi nascenti medicina attulerint
auxilii Cadmus, Salomon, Alexander, posterioribus vero At-
talus, Ptolemæus, Nero, Hadrianus, Constantinus, Iustinus,
alii permulti, complurium Doctorum hominum monumenta
testantur. verū tamen ut alia omittam in præsentia, nō exigui
momenti putandum id est, quod magnificentissima, atque am-
plissima Gymnasia exstruxerint, inque iis artē Gymnasticā
instituētes, ipsius magistros ac præfectos aluerint, qui homines
exercitationibus, & ad corporis, & ad animi sanitatem con-
ferentibus instruentes ad benè, beatèque viuendum viā com-
munirent. Hæc enim ars illa est, ob quam olim Persarū reges,
Lacedæmonii, Athenienses, Romani ita in bellis gerēdis va-
luerunt, ut sæpe non maxima manu incredibiles hostium vi-
res fregerint, innumerabiles copias fuderint, tot deniq; regna,
totq; nationes suis ditionibus subiecerint, ut ne recēseri qui-
dem numerando facile queant. Hæc eadem instructi, non de-
fuerunt Principes, qui aduersus quemlibet Athletam robore
sunt ausi contendere, quales fuisse Cyrum, Neronem, Traia-
num, Antoninum, & Seuerum accepimus, quos præterquam
quod hac sola arte sanitatem conseruasse, fortissimōsque eua-
sisse memoria proditum est, ob hanc quoque causam id eos fe-
cisse verisimile est, ut ceteros suo exemplo ad easdem exercita-
tiones inuitarent. Huiusmet artis ope quis ignorat priscos re-
gnorum, & prouinciarum gubernatores Athletarum, & gla-
diatorū spectacula ad subditos in officio continēdos prudenter
excogitata introduxisse? ne plurima alia commoda recēseam,
quæ gymnastica, quo tempore floruit, ad humanā felicitatem
perficiēdam semper uberrime præstitit. Sed quo plures scimus
ab hac arte utilitates emanasse, eo magis dolēdū nobis est, qui

bus nescio quo misero fato cū multis aliis optimarum studiis
artiū periit, atq; extincta prorsus est, unde fit ut vetus illud
militare robur, & verā sanitatem perpauci sint hoc tempore,
qui consequantur, totq; morborum genera quotidie nos infe-
stent, quot ob exercendorum corporum consuetudinem nō ex-
pertos esse veteres rationi consentaneum est. Hæc autē etsi ita
sint, desperandū tamen non est, sapientissime Imperator, quin
eorum scriptorum beneficio, apud quos rudis atque adumbra-
ta quædam illius delineatio remansit, ab interitu possit vindi-
cari, ac iterum in hominū adspectum, lucemque proferri, si &
Principum ad hanc rem propensio adsit, & homines docti, &
antiquitatis periti reperiātur, qui in hoc studium incumbere,
omnesque ingenii nervos contendere non recusent. Ceterū cur
nemo nostris sæculis huiusmodi provinciam susceperit, sane
pronunciare non audeo: id unum scio, rem sicut maxima uti-
liatis, ita immensi esse laboris. Et ego, licet multa essent, quæ
ab ea deterrere me possent, aliquando tamen sum aggressus,
quæque inter ligendos auctores huc pertinētia observaueram
in unum veluti corpus collecta in commentarium redegi. quod
factum à me est magna animi contentione, & studio: euentu
autem, ut ex multorum testimoniis cognoui, audeo dicere, nō
infelici. Quæ etiā me caussa impulit, ut, quamvis hos libros,
quo tēpore ALEXANDRI FARNESII Card. sapien-
tissimi ac prudētiss. medicum Romæ agebam pepererim, illiq;
dicatos in vulgus ediderim: tamē, publico licet profitendi mu-
nere, & frequētibus ægrorum visitationibus implicitus, rur-
sus eos postremis hisce mensibus in manibus sumpserim, non-
nullisq; mutatis, aliis plurimis adiectis, quarūdam exercita-
tionum ex vetustis monumentis iconibus representatis ita

exornauerim, ut non verear quin gratiores multò (quæadmo-
dum solent semper posteriores curæ esse meliores) sint in lucem
prodituri, atque iucundiores. Quo etiam factum est, ut, quod
antea non sum ausus, illos nunc tuæ Maiestati consecrare pro
mea erga te obseruantia non dubitauerim. Cùm præsertim, si
Gymnastica renascenti ullus est patronus quærendus, nemi-
nem te potiozem esse constet: ut, quemadmodum olim Impera-
tores eam instituerunt, auxerunt, & illustrarunt, ita tu hoc
tempore amissam, quæ tua summa auctoritas, & potentia,
promptaque de humano genere bene merendi voluntas est, in
pristinum splendorem, in veterem dignitatẽ & possis, & ve-
lis restituere. Accedit etiam, quod Cardinali FARNESIO,
cui post Deum omnia debere me fateor, & quæ tuæ Maiesta-
tis obseruantissimum, ac indefessum laudũ tuarũ prædicato-
rem semper esse sensi, gratissimam rem facturũ me existima-
ui, si hoc opus in ipsius laribus natũ, et minus politum in eius
nomine publicatum, nũc perfectius, locupletius, & pulchrius
redditum tuæ Maiestati ipsius nomine adferrem. Quamobrem
oro, ut, qua soles incomparabili animi magnitudine, hoc licet
Maiestati tuæ impar munus, qualecunque tamẽ tenuitas no-
stra offerre potest, accipere, neque inter tuos numerare, prote-
gere, ac fouere digneris. nam, quamquã me iis, qui omni disci-
plinarũ atque artium genere excellentes M. T. inserviunt, cõ-
parandũ non esse non ignorẽ: si tamẽ animus spectetur meus,
non dubito, quin, sicut nullius studia in M. T. sunt ardētiora,
aut obseruantia maior, ita aliquo inter alios gratiæ tuæ loco
non indignus videri possim. Deus Optimus Max. M. T. pro
Christiani orbis salute diu incolumem, & felicem conseruet.

Patavij, Kal. Sext. CI O IO LXXIII.

Auctorum nomina, quorum fide, & testimonio
hi Libri conscripti sunt.

Aeschylus

Aetius

Afranius

Agathinus

Alexander Aphrodi-
siensis.

Alexander Trallianus

Antillus

Aretæus

Aristophanes

Aristoteles

Asclepiades

Athenæus

Auerroes

Auicenna

Aulus Gellius

Ausonius

D. Basilius

Caius Iulius Caesar

Caius Iatrosofista

Catullus

Cacilius Plinius

Clemens Alexandrinus

Cælius Aurelianus

Columella

Cornelius Celsus

D. Cyprianus

Diocles.

Dion

Dionysius Areopagita

Dionysius Halicarna-
seus

Erasistratus

Erotianus

Euripides

Eusebius

Galenus

Herodotus

Herodianus

Hesiodus

D. Hieronymus

Hippocrates

Homerus

Horatius

Iosephus

Isidorus

Iulius Capitolinus

Iulius Firmicus

Iulius Pollux

Iustinus Martyr

Laertius

Iuuenalis.

Laitus
Lampridius
Libanius
Lucanus
Lucianus
Lucilius
Lucretius
Marcus Tullius
Martialis
Meletius
Oribasius
Onidius
Pacuvius
De Paullus
Paullus Aegineta
Pausanias
Persius
Philostratus
Plato
Plautus
Plinius
Plutarchus
Polybius
Porphyrius
Posidonius
Propertius

Pub. Victor
Razes
Rufus Ephesius
Scribonius Largus
Seneca
Sex. Pompeius Festus
Sidonius Apollinaris
Soranus Ephesius
Spartianus
Statius
Strabo
Suetonius Tranquillus
Suidas
Terentius
Tertullianus
Themison
Theodorus Priscianus
Theophrastus
Valerius Flaccus
Valerius Max.
Varro
Vegetius
Vitruvius
Vopiscus
Xenophon

A

ARTIS GYMNASTICÆ
LIBER PRIMVS.

*De Principiis Medicinæ,
Cap. I.*

B

VANDI V homines paucissimis rebus contenti lautas mensas, & opipara cōuiuia non cognouerunt, propinationisque post inductam paulatim conuetudinem penitus ignorarunt, (id quod primis illis sæculis extitisse memoriae proditum est) morbi neque ap-

C

paruerunt, neque etiam eorum nomina innotuerunt, sicut vsque ad tempora Socratis distillationum, quas Græci *χετάρρις* dicunt, nomen, quo nil hodie frequentius est, ignoratum esse tradidit Plato: qua de re tunc temporis Medicinæ aut paucos omninò, aut nullos vsus, nullaque principia extitisse certum est: etsi Homerus antiquissimus autor scripserit Ægyptum multas herbas, multaq; medicamenta habuisse. Postquam verò intemperantiæ nefanda lues, coquorū exquisitæ artes, delicatissima epularum condimenta, vinorūque peregrinæ temperaturæ inter homines irrepserunt, morborum simul varia continuo genera succrescentia, ad inueniendam medicinam eos coegerunt: qua semper carere profectò licuisset, nisi humana, vel potius ferina ingluuies omnium vitiorum soboles eius vsū omnium maximè necessarium effecisset. Medicina verò tametsi primo illo ortu rudis admodum, incultaque fuerit, quando prisci illi (vt Herodotus & Galenus referunt) ægrotos palam exponebāt vt vnus-

*3. de Re-
publ.*

*In lib. quò
Medicus
inscribitur.*

A

ARTIS GYMNASI.

quisque quod utile, atque experimentis comprobatum **D**
 habebat, alterum edoceret, posterioribus tamen sæculis
 ab Æsculapio Epidoreo cognomento apud Cyrenæos
 medico mirifice exornata fuit, & quasi ex rustica urbana
 & concinna reddita: quam tamen omninò perficere is
 nequaquam potuit, quippe qui solis morboſis, ac languē-
 tibus operam nauans id vnum ſemper curandi ſtudium
 habuit: ſanorum curam aut vllam eſſe ignorauit, aut eam
 prorsus contempſit: quod poſtea ſucceſſores illius intel-
 ligentes adeò exiſtimatione dignam reputarunt, vt me-
 dicinam ſine hac totam mancam, nullòque modo perfe-
 ctam eſſe poſſe perſpexerint. Atque hi fuere primi He-
 rodicus Selymbrianus, & Hippocrates eius diſcipulus,
 qui curatiuæ morborum medicinæ conſeruatoriam va- **E**
 letudinis partem ferè circa ſana duntaxat corpora ſata-
 gentem addere viſi ſunt, arbitranter non minus præcla-
 rum, atque artiſcioſum opus eſſe ſanos homines à mor-
bis præcauere, quàm illos iam implicitos liberare: vnde
 medicina, quæ antea ſemper quaſi virgo fuerat, prægnās
 ab illis reddita fuit, quando quidem prius ſolis curandis
 ægri tudinibus, tum ſanis etiam cõſeruandis præfecta eſt.
 An totam eam medicinæ partem, quæ & ad ſanos & ad
 victus rationem pertinet ex tabellulis, aliisve donariis, **F**
 Æſculapij templo dicatis Hippocrates conſlauerit: an
 verò ſolam in curandis morbis verſantem clinicem vo-
 catam, quemadmodum Varro, Strabo atque Plinius cre-
 didiſſe videntur, mihi planè compertum nõ eſt: niſi quod
 cum fuiſſet mos liberatos morbis in templo eius Dei,
 qui auxiliatum eſſet, ſcribere: Iſq; à primis illis tempo-
 ribus vſque ad Antonini Imperatoris ætatem non modo
 in Græcia, verum etiam in Italia perdurauerit: vt præ cæ-
 teris ex tabella marmorea Romæ in Æſculapij templo in
 inſula Tiberina inuenta, & vſque ad hanc diem apud Ma-
 phæos conſeruata intelligere licet, in qua Græce hæc le-
 guntur:

*Lib. 29.
 Cap. 1.*

LIBER PRIMVS

A Αυταῖς ταῖς ἡμέραις Γαίῳ τινὶ τυφλῷ ἐχρημάτισεν ἔλθειν ἐπὶ ἱερὸν βῆμα, καὶ προσκυνησάμ, εἶσα ἄπὸ τῆ δεξιᾶ ἔλθειν ἔπι τὸ ἀριστερὸν, καὶ θεῖναι τὰς πέντε δακτύλους ἐπάνω τῆ βήματος, καὶ ἄραι τὴν χεῖρα, καὶ ἐπιθεῖναι τὰς ἰδίους ὀφθαλμούς, καὶ ὄρθρον ἀνέβλεψε, τῆ δῆμον παρεστῆτος, καὶ συγχερομῆν ὅτι πῶσαι ἀρεῖαί ἐγένοντο ἔπι τῆ σεβαστοῦ ἡμῶν Ἀντωνίνου, id est:

HISCE diebus Caio cuidam caeco oraculum reddidit veniret ad sacrum altare, & genua flecteret, deinde à parte dextera veniret ad laeuam, & poneret quinque digitos super altare, & eleuaret manum & poneret super proprios oculos: & recte vidit, populo praesente, & gratulante, quod grandia miracula fierent sub Imperatore nostro Antonio.

B Λακίῳ πλευριτικῷ καὶ ἀφηλπισμῶν ἔπι παντὸς ἀνθρώπου, ἐχρημάτισεν ὁ θεὸς ἔλθειν, καὶ ἔκ τῆ τριβῶν ἄραι τέφραν, καὶ μετ' οἶνον ἀναφθεῖσαι, καὶ ἔπιθεῖναι ἔπι τὸ πλευρὸν, καὶ ἐσώθῃ, καὶ δημοσία ἠυχαρίστησε τῷ θεῷ, καὶ ὁ δῆμος συνεχαρίσατο. id est:

LVCIO affecto lateris dolore, & desperato à cunctis hominibus, oraculum reddidit Deus: veniret, & ex ara tolleret cinerem, & una cum vino commisceret, & poneret supra latus: & conualuit, & publicè gratias egit Deo: & populus congratulatus est illi.

Αἶμα ἀναφέροντι Ἰβλιανῷ ἀφηλπισμῶν ἔπι παντὸς ἀνθρώπου, ἐχρημάτισεν ὁ θεὸς ἔλθειν, καὶ ἔκ τῆ τριβῶν ἄραι κόκκους τροβίλου, καὶ φαγεῖν μετὰ μέλιτος ἔπι τρεῖς ἡμέρας, καὶ ἐσώθῃ, καὶ ἔλθων δημοσία ἠυχαρίστησεν ἐμπαρόθεν τῆ δῆμος. id est:

C *SANGVINEM* reuolenti Iuliano desperato ab omnibus hominibus, ex oraculo respondit Deus: veniret, & ex ara caperet nucleos pini, & comederet una cum melle per tres dies: & conualuit, & uiuens publicè gratias egit praesente populo.

Οὐαλερίῳ ἀπρω τραπιῶν τυφλῷ ἐχρημάτισεν ὁ θεὸς ἔλθειν, καὶ λαβεῖν αἶμα ἐξ ἀλευτερόνος λευκῆ μετὰ μέλιτος, καὶ κολλύριον συνθεῖναι, καὶ ἔπι τρεῖς ἡμέρας ἐπιχεῖσαι ἔπι τὰς ὀφθαλμούς, καὶ ἀνέβλεψεν, καὶ ἐλήλυθεν, καὶ ἠυχαρίστησεν δημοσία τῷ θεῷ. id est.

VALERIO Apro, militi caeco, oraculum reddidit Deus, veniret, & acciperet sanguinem ex gallo albo, admiscens mel, & collyrium conficeret, & tribus diebus uteretur supra oculos: & vidit, &

ARTIS GYMNASI.

venit, & gratias egit publicè Deo.

Quod etiam in Templo Isidis fieri solitum fuisse, ex his Tibulli carminibus coniicio.

*Nunc Dea, nunc succurre mihi, iam posse mederi,
Pieta docet templis multa tabella tuis.*

Cùm hæc, inquam: ita essent, verisimile, sit solam remedium cognitionem potuisse ab Hippocrate inde excerpi, & sub certis regulis, ac rationibus constitutam ad artis formam prouectam esse: certis sum tamen sapientissimum senem non casu vllò, nec fortuna, sed diuinissimis illis, quibus pollebat, ingenij viribus, ac disciplinis sicuti cætera omnia, ita & hanc inuenisse, inuentam excoluisse, necnon curatiuæ adiunxisse: In quibus medicinæ partibus non ideo veteres illius, parentes minorem laudē merentur, quòd plurimi fuerint morbi, quos nec ab ipsis cognitos, nec curandi eos modum indicatum esse constet: quoniam non veterum ignauia, aut rerum imperitia illud effecerunt, sed potius infinita gulæ blandimenta inexplibilis libido, immensaque voracitas, quibus, vt sapiēter disputauit Seneca, & post ipsum Plutarchus, nouæ morborum species genitæ sunt, adhucque quotidie gignuntur, quarum aliæ sero aliæ nunquam medelam receperunt: sic nanque pueros & mulieres post Hippocratis ætatem podagra exercere cœpit, sic viuente Pompeio atque Asclepiade quæ formido, seu hydrophobia, Aristoteli ac antiquioribus haud nota, necnon elephantiasis Aegypto familiaris sese primo demonstrarunt: adeoque tarde medelam receperunt, vt Scribonius Largus, qui Claudij Imperatoris tempore, Romæ medicam artem professus est, scripserit neminem ab hypdrophobia vsque ad tempora sua liberari visum: etsi Appuleius Celsus in Sicila vbi plurimi fiunt rabidi canes, ortus ad eum morbum antidotum quendam composuisset, Barbarusque quidam in Creta naufragio appulsus se cum Hyenæ pelle quod Hetius quoq; de aliis retulit curare gloriaretur:

Q

E

F

*Epist. 96
8. symp.
prob. 9.*

Cap. 171.

*Lib. 2.
cap. 162.
In prob.*

A sic Cornelij Celsi tempestate quædam ex naturalibus partibus carne prolapsa, & arente intra paucas horas expirauit, vt nobilissimi medici neque genus mali, neq; remedium inuenerint. Sic Tyberium Imperatorem omnium primum Coli dolorem expertum accepimus, nisi veteres sub alio nomine illum cognouisse tueamur: vt ipse Hippocratem sub Ileii doloris nomine comprehendisse reor. Sic Plinij ætate mentagra stomachace, & scelyrbis ægritudines nostro orbi aduenæ natæ sunt: sic multis olim circa mare rubrum ægrotantibus dracunculi quidam, vt Agatarchides in eius maris tractatu retulit, parui crura atque brachia edentes apparuerunt, qui quamprimum tangebantur illico refugiebant, musculosisq; partibus sese includentes intolerabiles inflammationes, cruciatûsve pariebant, quod genus morbi se ab aliis audiuisse, sed neque naturam eius, neque generationis rationem cognouisse fatetur Galenus. Sic quidam ab vrinæ difficultate multo tempore detentus tandem paleam hordeaceam internodia habentem minxis. Sic Ephebus Athenis serpentem pusillum pilosum & plurimis pedibus statim ambulans multo cum semine eiecit: sic Timonis Auiam duobus singulorum annorum mensibus in Cilicia delituisse in cauernis, solâque respiratione, quod viueret cognitam esse traditur: sic in Meloniis signum cuiusdam affectionis hepaticæ descriptum est, qua quicumque occupabantur, domesticos mures diligenter obseruabant, ac prosequerentur. Sic Crateri medici seruus, referente Porphyrio, nouo quodam morbo captus fuit, ita vt carnes eius ab ossibus abscederent: sic temporibus nostris excrucanda illa gallica, & pene exitialis lues vniuersas regiones vexare cœpit: vt nullo pacto illud, quod vel posteriorum hominum culpa, vel fortuna aut Deo ita volente contigit, Hippocrati crimen afferre debeat, à quo cum duæ iam prædictæ medicinæ partes ad summam perfectionem prouectæ fuerint, diuinis eius manibus immor-

*Lib. 25.
Cap. 3.*

*6. de locis
affect.*

*Lib. 1. de
abstinentia
& ani-
malibus.*

ARTIS GYMNASI.

tales semper habendæ sunt gratiæ Ampliúsque; illud æter- **D**
 næ memoriæ mandandum, quod ambæ medicinæ partes
 sicuti diuersæ re vera sunt, pariter varia nomina habue-
 runt, alteraque *προφυλακτική*, siue *ὕγιεινὴ*, altera *θεραπευτικὴ*
 nuncupata fuit, vocabulis quidem his tum ob opere, tum
 à re circa quam versantur, acceptis, quæ quoniam sapien-
 ter, atque verè de promptæ fuerūt, nullam vnquam apud
 ullos mutationem susceperunt: quemadmodum etiam
 vsque ad posteriora tempora hæc inueterata permansit
 inter medicos consuetudo, vt omnes duas medicinæ par-
 tes primarias efficiant, alteram curatiuam, alteram con-
 seruatiuam nuncupantes, quas ob id communi medicinæ
 nomine plerunque comprehendunt: quoniam curatiua, **E**
 quæ primo ob maiorem necessitatem inuenta fuit, id no-
 men adeptæ est, quod conseruatiua quoque ei postremo
 adiuncta non modò obtinuit, verum etiam apud nonnul-
 los tantam auctoritatem acquisiuit, vt iudicauerunt hanc
 soalm medicinam veram appellari debere: illam incertam,
 falsam, meramve hominum alios decipere studen-
 tium imposturam existere, nempe quæ nudis cõiecturis,
 infimisque argumentis primò ad cognoscendos morbos
 vtatur: deinde in ea ferè omnes fortuita remedia, inco-
 gnitæque medicamenta, vt plurimum adhibeant, & de-
 mum tam in iudicando, quàm in curando non raro fallã-
 tur, quos tamen in grauiissimo errore versari facillimè co **F**
 gnoscent, quicunque humanas calamitates, morborumque
 incommoditates, quales forent, ni curatrix medicina suc-
 curreret, æquo animo æstimare voluerint: vt non absque
 summa ratione Iulianus Imperator hanc pro medicis le-
 gem promulgasse videatur.

In Epist. Græcis Variorū. Ἦν ἰατρικὴν ὀφεισμένην σωτηριώδη τοῖς ἀνθρώποις τυγχάνειν, τὸ ἐν γὰρ
 πρὸς τῆς χρείας μαρτυρεῖ. διὸ καὶ ταύτην ἐξ ἕρμηνεῦ πεφοιτηκέναι διχάως
 φιλοσόφων παῖδες κηρύττουσιν. τὸ γὰρ ἀσθενὲς τῆς ἡμετέρας φύσεως, καὶ
 τὰ τῆς ὀφεισμένης ἀρρώστημάτων, ἐπαγορεύεται διὰ ταύτης. καὶ
 γὰρ καὶ τὸν τῆς διχάως λογισμὸν συναφῶς τοῖς ἀνωθεν βασιλεῦσι θεασί-

A Ζοῖτες, ἡμετέρας φιλανθρωπίας κελύεμεν, τῶν βλαπτικῶν λειτουργημάτων ἀνενοχλίτους ἡμᾶς ἐν τοῖς λοιποῖς χρόνοις ἀγαγεῖν. id est:

Medicinæ scientiam hominibus salutiferam esse, patēs eius vsus attestatur, & ideo hanc è cælo delapsam philosophi meritò prædicant, siquidem cùm naturæ nostræ imbecillitas, tum morbi quotidie incidentes per hanc corrigantur. Itaque nos secundum iustitiæ rationem superioribus regibus cōsona obseruari præcipientes humanitate nostra mandamus vos in reliquis temporibus ab omnibus curialibus ministeriis immunes viuere.

De conseruatiuæ partibus, & quid tractandum.

B

Cap. II.

C Vm igitur duæ sint medicinæ partes, vna curatiua, altera conseruatiua, aut ὑγεινή nuncupata: Postrema hæc ab aliquibus in tres partes diuisa fuit, in προφυλακτικὴν, morbos futuros & imminentes auertentem: συνήρητικὴν, quæ præsentem sanitatem tuetur: ἀναληπτικὴν, à qua valetudinarij reficiuntur: omnes autem istæ, quamuis vltimo sicuti demonstrauius fuerint inuentæ, nihilominus, & ipse tantum multorum hominum additamenti splendorem acquisierunt, quantum vix primi illi inuentores optare ausi foret, tum ob copiã eorum, quæ huic parti conseruatiuæ adserta sunt, tum ob incredibilem vtilitatem, quam non minus anteaetis temporibus, quàm nunc præstare visa est: Ea porro, quæ ad hanc partem constituendam à medicis excogitata atque ordinata sunt, quatuor nominibus comprehenduntur. Quorum singula varias ac multiplices res sub se complectuntur, Tot nanque præfidiis bonam valetudinem conseruari posse, à Galeno, ac aliis medicinæ auctoribus concorditer decretum fuit. Illa verò sunt τὰ προσφερόμενα, τὰ κενόμενα τὰ ἐξωθεν προσπίπλοντα, ἢ τὰ ποίεμενα. Quæ enim exhibetur, potulentis atq; esculentis siue

ARTIS GYMNASI.

ciborum, siue remediorum usum habeant, finiuntur. Quæ D
 exinanitioni subsunt, sudoribus, stercoribus, sputis, vrinis,
 & aliis omnibus similibus continentur. Extrinsecus acci-
 dentia aqua, aëre, falsugine, mari, oleo, & huiuscemodi
 constituuntur. Agenda vero exercitationibus, studiis, vi-
giliis, somno, venere, ira, cura, lotionibus, cæterisque eius-
dem generis comprehenduntur: vnde nulla res est, nullū-
ve auxillium, quod ad sanitatem defendendam conducat
 quin sub aliquo prædictorum quatuor generum, quæ to-
 tam conseruatoriam artem quantitate, qualitate, & oc-
 casione conuenientibus perficiunt, cōcludatur. Sed quo-
 niam de omnibus fere tum ab antiquioribus, tum, à recen-
 toribus copiose satis tractatum est: de gymnasiis autem E
 siue exercitationibus, à quibus ars gymnastica apud vete-
 res valde celebris constituta, & denominata fuit, aut nul-
 la, aut quam paucissima, & fortuito, cōfuséque tradita re-
 periuntur: ideo de his, de quæ gymnastica arte à Latinis
 exercitatoria dicta integrá, & forsan ab alio nūquam ab-
 solutam tractationem habere decreui, eo magis quo Ga-
 lenus hanc haud ignobilissimam conseruatoriæ facultatis
 partem esse scriptum reliquit: omnesque fere testantur
exercitationum artem, & ad auertendos futuros morbos
& ad custodiendam præsentem sanitatem, & ad valetudi-
narios reficiendos, (quæ tres partes vniuersam conserua-
toriam efficiunt) incredibilem vtilitatem afferre, vt etiam
 nos vberrime demonstraturi sumus, vbi hæc omnia distin- F
 cte simul, atque copiose, pout res ipsa postulabit, in hisce
 libris declarabimus. Primo, quid sit gymnastica ipsa, quo-
 modo, & quando inuenta, aucta & perfecta, quo eius spe-
 cies: deinde, quid exercitatio, quot genera, & quomodo
 ab antiquis efficerentur: postremo, quid sit illa qualitas,
 quantitas, & occasio, quibus hæc ars tantopere bonæ va-
 letudini conseruandæ conferat: demum, quæ commodi-
 tates, quæve damna ab vniquoque exercitationum ge-
 nere gymnasticæ studiosis expectanda sint: quibus omni-
 bus

A bus diligenter explicatis nil relictum iri debere spero, quod in huiusmodi tractatione desiderari possit: quam ideo vehementius omnes valetudinis studiosos amplexuros esse auguror, quoniam hæc pars à nobis tractanda curatiuam partem tanto excellere videtur, quanto medicamenta ipsa ab exercitationibus superantur; de quibus Galenus, atque Auicenna celebratissimi medicinae scriptores ita prodiderunt, exercitationes tum excrementa soluere, tum per sudoris meatus eiicere posse, tantoque tam cibis quam medicamentis attenuantibus præstare, quanto fatius est nullo corporis nostri incommodo exigi, quæ redundant, quam pariter & carne liquida, & solidis extenuandis: hæc namque incommoda calidis attenuantibus medicamentis associantur: exercitationes vero tantum abest ut aliquid tale sequatur, ut potius firmitas quædam membris accedat, cum & naturalis ipse calor accenditur, & ex partium inter se attritu soliditas quædam ac *δυσωρία* comparatur: Idcirco non immerito Athenienses Apollini gymnasium siue exercitationem consecrarunt, significantes, quemadmodum auctor est Plutarchus, ab eo Deo, qui sanitatem nobis largitur, etiam bonum habitum, & robur donari: Neque etiã inconsulto fecit Cyrus, qui apud Xenophontem tantopere exercitationes, laboresque corporis æstimauit, ut Persis, quos recte instituere semper studuerat, quasi legem dederit, ne ipsi vnquam sine labore cibum caperent, ratus valetudini, atque fortitudini perinde exercitationes necessarias esse, ac cibum, quas illud humanis corporibus præstare dicebat Solon apud Lucianum, quod ij, qui ventilando purgant triticum, paleas, ac spicas inanes flatu propellentes, purum autem fructum separantes & accumulantes. Etenim Diogenes apud Stobæum dicebat, Medeam sapientem, non veneficam fuisse, quæ acceptis mollibus, & effeminatis hominum corporibus, confirmabat ipsa gymnasiis, ac exercitationibus, & robusta, vigentiãque reddebat. Vnde fama emanauit, quod co-

2. d. 111.
Val. 3. Pri
mi. doc. 3.
cap. 1.

8. Symp.
prob. 4.
Lib. 8. de
Cyri Pæ-
dia.

In Ana-
charsi.

*Quid sit Gymnastica, & quotuplex.**Cap. III.*

VATTVOR itaque existentibus illis, quibus tota conseruandæ sanitatis facultas completur, exercitatoriam quartæ partis quandam partem esse nemo sanus negarit: quandoquidem si exercitationes sub agêdis inter multa alia collocantur, quæ pro quarta conseruatoriæ parte à nobis declarata sunt, gymnasticam, quæ de exercitationibus tota est, ad eam pertinere rationi consentaneum est: & proinde negare nemo potest, quin ad eum, qui medicinam profitetur contra Erasistratum, & alios gymnasticam à medicina seiungentes, illam cognoscere spectet, eo præsertim quod ab Hippocrate, Platone, & Galeno crebró scriptum reperitur, exercitationes, tot atque tanta ad vitam sanam traducendam bona præstare, quot & quanta vix vlla alia medicinæ instruméta præstant. Quod si Hippocrates in lib. de locis in homine scripsit Gymnasticam, & medicinam cōtrarias esse, quoniam altera permutatione opus habet, altera non, de sola ea medicinæ parte sermonem habuit, quæ in medendis decumbentibus clinice à posterioribus vocata solum versatur. Plato etiam, atque Plutarchus quando dixerunt duas esse circa corpus humanum versantes artes, medicinam, & gymnasticam, non ob id, quemadmodum Erasistratus & Sectatores, illas seiunxerunt, sed communem hominũ loquendi vsũ secuti sunt, qui, quoniam posterius gymnastica medicina inuenta, eique adnexa est, eas diuersas nulla alia ratione ducti efficiebāt. Cæterum quid sit hæc ars exercitatoria gymnastica græco nomine nuncupata, ab eius definitione, siue descriptione petere debemus, quam etsi luculenter explicatã apud Platonem habeamus, à nullo tamen alio, quàm à Galeno nostro eã & breuius, & lucidius

*In lib. ad
Thras.*

A declaratam credo, vbi ita dixit: ἡ τέχνη γυμναστική ἐστὶν ἐπιστήμη τῆς ἐν πᾶσι γυμνασίοις δυνάμεως: hoc est, Quod gymnastica est quæ omnium exercitationū facultates nouit, aut potius, Quod gymnastica ars est scientiæ omnium exercitationum. Quo in loco animaduertendum est, Galenum scientiam non proprie, sed communiter, vt plerumque autores solent, accepisse, propterea quod gymnastica cum pro fine opus habeat, & scientiæ nullum opus cōsiderent, necessario à vera scientia excluditur, quamuis alioqui causas exercitationis virium sæpissime contempletur: est insuper animaduertendum, Galenum hac definitione gymnasticam à pædotribica distinxisse, quoniam

B illa tanquam imperatrix & exercitationum qualitates omnes, & earū causas speculatur, imperatque, hæc veluti ministra illius existit, perinde ac gymnasta erat, qui omnium exercitationum potentias probe noscebat, easque, prout sanitati, & bono habitui expedire iudicabat, diuersis hominibus imperabat: pædotriba vero, qui eas, quomodo fieri deberent, & possent, re ipsa demōstrabat: atque hoc ænigmatice explicauit Polybus sub his verbis:

παίδοτεῖλαι τοῖον διδάσκεισι τὸ θενομέειν κατὰ νόμον, ἀδικεῖν δικαίως, ἐξαπατεῖν, κλέπτειν, ἀρπάζειν, βιάζεσθαι, τὰ κάλλιστα, καὶ ἀσχίστα: id est: Pædotribæ hoc edocent præuaricari secundum leges, iniuriam facere iuste, decipere, furari, rapere, vim inferre honestissime, & turpissime. Nam si quis luctatorum, & aliorum, qui à pædotribis edocebantur, actiones æstimet, liquido conspiciet valde iis assimilari, quæ à Polybo scripta sunt, sicq; gymnastam, & pædotribam non parum dissimiles fuisse: verumtamen, cū interdum vnus vtriusque munus impleret, non immerito existimauerunt aliqui has duas artes vnā, atque eandem esse, veluti nonnumquam idem & militis, & Imperatoris officio perfungitur: attamē Galenus eas esse distinctas voluit, dum gymnasticā vocari respectu habito ad solam exercitationis qualitatū notitiam, quæ operatione

*In primo
de dieta.*

ARTIS GYMNAST.

ipsa nobilior est: pædotribicam dici ob actum ipsum exer- D
 cendi, utpote ignobiliorem contendit, haud aliter ac si di-
 xisset alteram harum speculatiuam, ac arbitram, & iudi-
 cem, alteram practicam esse, quæ omnes interdum vna
 gymnasticæ appellatione à materia, circa quam versan-
 tur, ut pharmaceutica, suscepta vocarentur; sicuti specula-
 tiua, & practica medicinæ partes vno medicinæ nomine
 sæpenumero appellantur. sed quod vere, sicuti declarau-
 mus, gymnastica talis sit, gymnastáque & pædotriba dif-
 ferrét, Aristotelis testimonio quoque comprobare licet,
 qui in principio quarti Politicorum hoc scriptú reliquit:
*Εἰν πάσαις ταῖς τέχναις μὴ κατὰ μόριον γινόμεναις, ἀλλὰ περὶ γένος ἐπι-
 τελείαις οὐδ' αἰσ μίας ἐστὶ θεωρῆσαι τὸ δεῖν ἕκαστον γένος ἀρμότιον, οἷον* E
*ἀσκησις σώματι ποία τὲ ποία συμφέρει, καὶ τίς ἀρίστη (τῶ γὰρ κάλλι-
 στα πεφυκόσι καὶ κεχορηγημένω, τὴν ἀρίστην ἀναγκάστον ἀρμάττειν) καὶ
 τίς πλείστοις, μία πᾶσι, καὶ γὰρ τὸ τῆς γυμναστικῆς ἐστὶ ἐπιδ' ἐάν τισιν
 τῆς ἰκνυμένης ὀπιθυμῆι, μήτ' ἐξέως, μητ' ὀπισημῆς τῆς δεῖν τὴν ἀ-
 γωνίαν, μηδὲν ἥτιον τῆ παιδοτέλειου, καὶ τῆ γυμναστικῆς ὀδυσσευάσαι
 τὲ καὶ ταύτῃ βεῖ τὴν δύναμιν: id est: In cunctis artibus, &
 scientiis, quæ non circa partem, sed circa genus aliquod
 perfecte existunt, vnius est considerare, quid cuique con-
 ueniat generi: ceu exercitatio corporis qualis quali con-
 ueniat, & quæ sit optima: (optime enim natura disposito,
 & cui omnia suppeditant, optimam conuenire necessa- F
 rium est) & quæ plurimis vna omnibus. Etenim hoc
 gymnasticæ est: Præterea verò, si quis non exactum illum
 cupiat habitum, & scientiam circa certamina, nihilomi-
 nus pædotribæ, & gymnastici est hanc potentiam præpa-
 rare. Quibus verbis clare satis patet, tum ab Aristotele
 gymnasticam nuncupari scientiam eo ferme pacto, quo à
 Galeno: tum etiam gymnastam à pædotriba distingui. At
 ne illos, qui vtramque sub vno gymnasticæ nomine in-
 telligunt, definitio lateat, quæ vtriusque vim simul expla-
 net, ita dicere poterimus, Artem gymnasticam esse facul-
 tatem quandam omnium exercitationum facultates con*

A templantem, eorúmque varietates opere ipso edocentem, vel gratia bonæ valetudinis conseruandæ, vel gratia optimi corporis habitus acquirendi, atque tuendi. Dixi huius artis talem esse finem, non solum vt plenam atque perfectam, quantum fieri potest, definitionem redderem: verum etiam vt hanc scientiam ab aliis, quæ similem formam obtinent, differentem ostéderem: Nam ludi omnes antiquorum, tam Græcorum, quàm Romanorum, necnon etiam tota athletica ipsa, atque exercitationes gratia belli factæ circa omnes fere exercitationes versantur, circa quas gymnastica medica, vt in sequentibus sum demonstraturus, quando in singulis exercitationum generibus declarandis quomodo in vnaquaque gymnastica locum habuerint separatim planum faciam: nihilominus magnopere inter se discrepant, causaque talis differentiæ nulla alia existit præter finem singularum, quo fine omnes facultates distingui scripsit Aristoteles: Nam ludorum finis erat religio quædam, qua antiqui opinabantur sese Diis rem gratam illis ludis tanquã promissam facturos: erat quoq; populi voluptas, cui maximè & Respub. & Reges, ac Imperatores studebant, quo homines voluptate demulsi in officio continerétur: vnde ludorum exercitatoribus tantum honorem tributum esse scribit Plinius, vt, dum eos inirent, semper assurgi, etiam ab Senatu, in more esset, necnon sedendi ius in proximo Senatui, atque vacatio munerum omnium ipsis, patribusque & auis paternis, quod tamen seruis, quando illi similes ludos inibant, concessum fuisse minimè credo. De his verò ludis quicumque aliquid cognoscere optauerit, librum Onuphrij Panuini Veronensis habebit, qui omnium diligentissimè, vt est ipse omnium sæculi nostri in historiis longè versatissimus, hanc materiam tractauit. Athletica finem habuit robur, vt illius vi posset athleta aduersarium superare, & coronam præmiæque proposita consequi: quamuis etiam apud Græcos & Latinos nonnun-

Lib. 16.
cap. 4.

B. iij

ARTIS GYMNAST.

quam athletæ vocati sunt, tam illi qui in ludis, quàm qui D
extra ludos præmij gratia certabant, quos omnes sub no-
mine vitiosæ gymnasticæ (de qua inferius loquemur) Ga-
lenus complexus est: Cæterum qui gratia belli exercita-
tiones prædictas obibant, id non ob aliud agebant, nisi
quod agilitatem, ac peritiam compararent, quibus po-
stea, cùm oportebat, hostes in pugna vincere possent: at-
que harum exercitationum disciplina vsque adeo seuera
apud maiores seruabatur, vt eius doctores duplicibus,
quod scribit Vegetius, remunerarètur annonis: & qui pa-
rum in illa profecissent milites, pro frumento hordeum
cogerètur accipere, nec ante eis in tritico redderetur an-
nona, quam sub præsentia præfecti tribunorum, vel prin- E
cipum experimentis datis ostendissent se omnes militiae
exercitationes complexisse. Ex quibus omnibus manifestum
est gymnasticam nostram à prædictis differentem esse,
& ideo summa cum ratione à nobis in illius definitione
positum finem fuisse, qui est gratia sanitatis tuendæ, & boni
corporis habitus cõparandi. Quod vero exercitationum o-
mniùm tres prædicti fines, à quibus tria gymnasticæ genera
orta sunt apud veteres exstiterint, atque omnes in vnum
publicæ felicitatis finem relati sint, abunde declarauit So-
lon apud Lucianum in Anacharsi dialogo: qua vna illius
oratione, tota hæc sententia nostra haberi rata mereretur, F
nisi Platonis & aliorum inferius explicanda testimonia acce-
derent.

*Lib. 1. de
re mili.
ca. 13.*

De Gymnasticæ subiecto, & eius laudibus.

CAPVT IV.

Gymnasticam, quid sit, satis (ni fallor)
explicauerimus eamq; ab affinibus facultatibus
seiuuerimus: reliquum est, subiectum illius, qua-
le sit, considerare, nam sicuti nulla reperitur ars,
siue illa sit architectonica, siue ei subiecta, quæ finem ope-
rationum suarum aliquem non habeat, pariter nulla est, cuius

A subiectum aliquod non liceat proprium assignare, circa quod tota illius operatio versetur: & quauis idem subiectum sæpenumero plurium artium esse videatur, si tamen res exacte perpendatur, cunctarum subiecta artium finibus ipsis inter se distingui apparebit, eo quod idem sane aliquo pacto, sed sub variis condicionibus, atque proprietatibus ab vnaquaque consideratur: ita namque fit, ut corpus humanum, quod pluribus artibus, atque disciplinis re vera subiicitur, tali pacto ab vna consideretur, quod non ab alia: si quidem, prout naturale, atque mobile existit, Physicus illud contemplatur: prout sanitatis, vel morbi capax, Medico subiicitur: prout *ἕνεκεν τοῦ*, id est boni habitus susceptibile, **B** à gymnastica, siue cōseruatoria, quæ medicinæ subiicitur, & de qua nobis futurus est sermo, consideratur. Corpus itaque humanum, quatenus bonum habitum recipere, eumque & sanitatem cōseruare in seipso natum est, gymnasticæ subiectum esse definimus, quemadmodum etiam Galenus in libello illo ad Thrasibulum scripto luculentissime declarauit: neque propter hoc inferendum est, illum sibi ipsi cōtraria dicere, cum alias gymnasticam à medicina seiungi debere voluerit, propterea quod voluit, gymnasticam medicinæ quidem partem esse: ita tamen, ut, veluti pars à suo toto aliquo modo seiungitur, similiter gymnastica à medicina distinguatur: medicina enim sanitatem, atque morbum in corpore humano considerans, alterum expellere, alterum comparare, & cōseruare nititur: at gymnastica in corpore sano bonum habitum generare, eumque tãquam sanitatis vel partem, vel causam cōseruantem retinere conatur: & ob id tanta fuit apud veteres huius existimatio, ut Plato, atque Aristoteles (ne alios quãplures recenseam) eam reipub. haud optimam esse posse censuerint, in qua talis ars desideraretur, nec immerito quidem: quoniam si animi semper habenda est cura, neque ille absque corporis auxilio quidquam graue, aut dignum efficere valet: ita profecto studendum est corporis salubritati, bonoque habitui,

ARTIS GYMNAST.

vt & animo inferuire, & eius operationes nequaquam **D**
 impedire, sed adiuuare possit: propter quod in Protagora
 Plato eum esse claudum appellandum dixit, qui solum a-
nimum exercens, corpus ignauia atque otio consumit.
 Quantum porro ars gymnastica ad hunc habitum adi-
 piscendum, sanitatēque tum conseruandam, tum etiam
 reparandam conferat, vt Platonis, & Aristotelis certissi-
 ma testimonia præteream, vnum Galenum in medium
 adducam, qui infinitos prope imbecilles ad bonum habi-
 tum reuocasse, & innumeros item alios, ne in morbos la-
 berentur, sola gymnastica conseruasse gloriatus est, vt nul-
 lo pacto nobis mirandum sit, quod maiores nostri vsque **E**
 adeo corporis exercitationes æstimauerint, vt nō tantum
 publica, eaque præclarissima exercendis corporibus loca,
 qualia gymnasia, & Romanę thermę fuerūt, exstruxerint,
 verū etiā in quibusuis fere priuatis ædibus exercitationib⁹
 locus aliquis in id designaretur, & quotidie in vsu esset.

Quo tempore, & quo pacto cœperit gymnastica. Cap. V.

QUAMVIS Galenus medicorū omnium post
 Hippocratem princeps eius sententię fuerit,
 quo gymnastica ars Homeri tempore non-
 dum reperta esset, sed solummodo paulo **F**
 ante Platonis tempora principium habue-
 rit, nihilominus bello Troiano ab ipsomet Poëta descri-
 pto femina quædam illius iacta fuisse, quasiq; primordia
 eluxisse verisimile videtur, nisi quoque fateamur potuif-
 se faciliter multo prius extitisse, verum aut non tunc tem-
 poris nominatam, neque cultam, & ad regulas, artisque
 formam redactam esse, aut scriptores, qui illam ab interi-
 tu, & obliuione vindicarent, non habuisse, id quod crede-
 re non est penitus absolum, si quod alibi Galenus scriptū
 reliquit, verū esse non negamus, cunctos homines ad mu-
 sicam, atque gymnasticam propēsos nasci, nec quidquam
 reperiri,

*Primo de
 tu. valet.*

A reperiri, quod corpus, atque animum hisce duabus magis componere, & ad bonam frugem inducere queat, contra Asclepiadas iniustos omnium exercitationum & æstimatores, & damnatores: vt his rationibus gymnasticam naturalẽ homini esse, & iccirco semper exstitisse persuasum habere deceat. Porro quod Homeri tẽpore artis gymnasticæ principia quædam exstiterint, facile illi intelligere potuerunt, qui poëtæ libros lectitantes, animaduenterint milites Græcos interdum disco, lucta, cursu, arcu, & aliis huiuscemodi, quę post ad gymnasticam facultatẽ transierũt, sese exercuisse, sicuti octauo, & vigesimotertio Odyssæ frequenter legitur. Sed quomodo, & quo ordine ad

B hanc artem deuẽtum sit, licet nihil plane explicatum habeamus: coniectura tamen quadam assequi possumus ex illis, quæ Plutarchus in quinto Symposiacorum prob. 3. scriptis mãdauit, vbi tradit, quod certamina prius simplicia fuerunt, in quibus solummodo victoriam, atque coronã pro fine habebant, ab his postea ad sacrificia res trãslata fuit, quãdo Deo sacra facturi, populũmque ad festa accedentem oblectaturi, certamina instituebãt, quę à sacrificiis demũ ad gymnasia paulatim fuisse introducta existimo, quod primis illis temporibus, dum homines temperatam vitam traducerent, perpetuãq; sanitate fruerentur, illud vnum studium habebant, vt ad bella peragenda, hostesque superandos aptissimi euaderent: & propterea quando otiabantur, ne prorsus inertia consumerentur, sese illis exercitationibus detinebãt, in quibus etiam victoribus præmia ponebantur, quo & illorum voluptate allecti, & spe præmiorum inflammati, libẽtius, atque accuratius ad acriter contra hostes dimicandum disponerentur: & ob id Homerus secundo Iliados in hunc modum finxit.

©

ARTIS GYMNAST.

Λαοὶ δὲ τῶν Ἰσθμίων θάλασσης

D

Δίσκοισιν ἔρποντο, καὶ ἀγανέουσιν ἱέντες

Τόξοισιθ' :

id est: *At gentes in littore ponti*

Ludebant discis, arcus, & iacula longe

Mittentes :

Et vigesimotertio:

Αὐτὰρ Ἀχιλλεύς

Αὐτοῦ λαόν ἔρυκεν, καὶ ἔξανε ἐὺρὺν ἀγῶνα

Νηῶν δ' ἔφερ' ἄθλα, λέβητά τε, τέπωδά τε

Ἴππους θ', ἡμιόνους τε, βοῶντ' ἴφθιμα κάρηνα

Ἡ δὲ γυναῖκας εὐζώνους, πολίοντε σίδηρον:

id est:

Sed Achilles:

E

Illic detinuit populum, magnūmque locavit

Certamen, Naubus hæc præmia splendida promens

Scilicet & tripodas, labetēsque & fortia bouum

Cum mulis, & equis capita, & quoque corpora lumbis

Feminea accinctis, & albi pondera ferri.

Ex quibus & sequētibus omnibus satis perspicuum est, primis illis sæculis exercitationum finem fuisse tum delectationem quandam, & præmia consequendi spem, tum ad bellorum, hostiūmque victoriam obtinendam agilitatem, atque peritiam. Post ea tēpora cū Deorum cultus, & sacrificiorū celebrationes excrescere cœpissent, ut ho-

mines ad illas confluentes alacrius, & libentius concurrerent, hæc exercitationes in Deorum celebritatibus institutæ sunt, ubi & Diis, & hominibus gratæ reputabantur, fiebantq; , & ne exercitatores desiderarentur, præmia, quæ homines ad quiduis audēdum incitare solent, statuebātur ipsis certaminibus optatiora, atque præstantiora, sicut inquit Aristoteles: in his exercitationibus. quoniā homines præmiorum gratia duntaxat certabant, quæ ἄθλα Græcis dicuntur, exercitatores ἀθλητῶν nuncupati fuerunt, qui & ab Atticis ἀσκητῶν, ut Erotianus tradit, & à Latinis Athletæ, apud quos certamen ipsum ludi nomē obtinuit, quod

F

In 3. part.
prob. 8.

A non solum in Deorum festis, verum etiã in Amphiteatris, & ante amphiteatra instituta in foro, in priuatis locis ad populum oblectandum huiuscemodi certamina peragebantur, sicuti quoque & apud Græcos ἄθλοι. Nam Olympia Pisis, siue Elidie, & Nemea apud Cleonas: Isthmia in Isthmo ipso, Pythia Delphis apud eos talia fuerunt, quales apud Romanos ludi Capitolini, sæculares, & alij huiuscemodi, in quibus omnibus præter præmia, ita etiam victoribus magni honores constituebantur, vti non modo in conuentu stantes cum palma & corona laudes ferrēt: sed etiam (vtor Vitruuij oratione) cùm reuerterentur in suas ciuitates cum victoria triumphantes quadrigis in mœnia, & in patrias inueherentur, arēque pub. perpetua vota constitutis vectigalibus fruerentur: at de his cùm non sit nobis loquēdum, ad rem nostrã reuertamur. Dum itaque vita hominũ parca fuit, hi soli exercitationũ fines exstiterē. verum enim uero crescente luxu, multisque à lōga valetudine detentis tandem ad reparandam sanitatē, & imbecillitatem curandam, bonũque habitum comparandum exercitationes institui cœptæ sunt, quod fuit paulo ante Hippocratis ætatem, quando Herodicus ille (vt scribit Plato) gymnasticam, quæ prius in sacrificiis atque ludis, necnon in bellicis exercitationibus solum auctoritatem, atque locum habebat, medicinę adiunxit: quod mea sententia nil aliud fuit, nisi certamina illa & exercitationes, quę solum pro coronis & premiis ac militari disciplina assequēdis, necnon pro Diis placādis & hominibus delectādis in vsu erāt, ad sanitatis cōseruandæ, & boni habitus acquirendi finē traducere, quas postea exercitationes cùm primi illi, atque etiam posteriores gymnastæ à medicis & philosophis, vt verisimile est, moniti mirũ in modũ corporibus conferre didicissent, alia moderantes, alia addentes, necnon à publicis ad particulares, & propria loca transferentes, tandē regulis quibusdam præceptis, ac terminis concluderunt, atque ita artem totam pepererunt

C ij

Tertio de
repub.

ARTIS GYMNAST.

γυμναστικήν vocatam ἀπὸ τῆς γυμνάσεως, id est, ab exercēdo: D
 quasi nullus alius finis esset, quum ob habitum corporis
 bonum obtinendum exerceri. Quamobrem ex his clarū
 factum arbitror quomodo ars gymnastica principium,
 incrementa, & statum, necnon quo tempore suscepit.
 Siquidem primum in bello Troiano dum milites Græci,
 in arenam ex nauibus descendentes (vnde post emanasse
 prouerbum, In arenam descendere, opinor) inter se cer-
 tantes ad bellum exercebantur: tunc apparere cœpit, ar-
 tisq; agonisticæ, & gymnasticæ nomē etiam accepit. Po-
 stea ad sacrificia & hominum voluptates traducta non
 modo prædicta nomina retinuit: sed etiam athleticæ ap-
 pellationem cōsecuta est, & apud Galenum vitiosa gym E
 nastica nominata fuit. Demum ad gymnasia, & certos lo-
 cos pro pueris edocēdis pro omnium sanitate tuenda, ac
 pro bono habitu parando traducta, & sub normis conclu-
 sa gymnasticæ vere nomen promeruit, quod ante Plauti
 tempora fuit, apud quem Atticus ille iuuenis Philolaches
 ita loquitur: Cor dolet mihi, quem scio nūc vt sum atque
 vt fui olim, quo neque industrius de iuuentute erat arte
 gymnastica, disco, hastis, pila, curfu, armis, equo. Verum
 enimvero hæc ars (vt testatū reliquit Marcus Varro) apud
 Græcos solum in vsu viguit, quamdiu rura colentes Ro-
 mani & cultura fœcundissimos agros habuerunt, & ipsi va F
 letudine firmiores exstiterunt: sed postquam crescēte de-
 sidia in oppidis otuari, quàm ruri laborare maluerūt, Græ-
 corum urbana gymnasia ita frequentissima extulerunt, vt
 idem Varro conquestus sit suo tempore vix singula satis
 fuisse, quæ profecto, dum Roma sub Imperatoribus floruit
 omnium maxima & speciosissima fuerant: at deinceps Ro-
 mano Imperio declinante, cæterisque in peius ruentibus,
 vna etiam destructa fuerunt, & simul cum ipsis ars nō par-
 uam iacturam passa fuit, quam à Varronis temporibus vs-
 que ad Imperij Romani inclinationem in frequentissimo
 vsu habitam fuisse quisque intelligere potest, qui omnes

*In secun-
 do de re
 Iusti. in
 proæ.*

A medicos ea ætate Romæ æstimatos passim in morbis curandis & sanis conseruandis exercitatoriam artem adhibuisse ab eorum, quæ supersunt, scriptis obseruari, aut qui Plutarchum omnes sua ætate exercitationibus occupatos fuisse scribentem lectitarit, quamquam Plinius non omnes exercitationes tunc honesti vsus gratia inuectas fuisse, sed nonnullas & peregrinas præsertim ad exercitadã sitim quæsitã esse prædicat. Itaque valde hallucinatum fuisse Budæum puto, qui in suis ad Pandectas annotationibus Romanos gymnasiorum, & palæstræ exercitamentis minime vsos, nulla firma ratione probat.

Lib. 3.

Sympo.

prob. 6

Lib. xiiij.

cap. 22.

B *De Gymnasiis Antiquorum. Cap. VI.*

Gymnasticã, siue exercitatoriã in certis locis fieri solitã, quoniam supra statuimus, rationi modo cõsentaneum est, quid loca ipsa, & qualia forent, planum facere. Nam loca illa nil aliud fuisse, quàm gymnasia nuncupata, ex multis, & præsertim ex verbis Galeni in secundo de tu. val. scriptis manifesto comprobatur, vbi narrat gymnasium fuisse publicum in separata vrbis regione locum exstructum, in quo vngebantur, fricabantur, luctabantur, discum iactabant, aut tale quippiam factitabant, quæ loca ita nuncupata fuerunt: quoniam exercitatores ibi, vt plurimum denu-
dabantur *γυμνάσιον* enim antiquissima vox etiam denu-
dari significare videtur: vnde Martialis libro tertio.

Gymnasium Thermæ, stadium est hac parte recede

Exsuimur, nudos parce videre: viros.

Quamuis etiam quandoque sub nomine gymnasij omnem locum, vbi exercerentur, comprehensum fuisse reperiatur: sicut postea hæc vox ad alia quoque translata est, quemadmodum apud Iosephum videre licet, qui in libris de bello Iudaico balnea aliquando gymnasia nuncupata esse demõstrat, vbi de Herode ita loquitur. Nam-

que apud Tripolim, & Damascum, & Ptolemaidem pu-
 blicas balneas, quæ gymnasia dicuntur, Biblide autem ex-
 dras, porticus cõdidit. Hæc loca à Vitruuio, Celso, Plinio,
 atque aliis Latinæ linguæ auctoribus palæstras nuncupa-
 ri inuenio: Vnde etiam coniiicio Vitruuij tempestate in
 Italia, vel raras admodum, vel nullas extitisse palæstras, si-
 ue gymnasia: quandoquidem is libro architecturæ earum
 ædificationes traditurus Italicæ consuetudinis non fuisse
 prædicit: Nam qui primi gymnasia exædificasse credun-
 tur, fuerunt Græci, si credendum est Soloni apud Lucia-
 num, & M. Tullio Ciceroni, qui in secundo de Oratore
 scribit gymnasia delectationis, & exercitationis gratia ab
 ipsis primum instituta fuisse. Inter Græcos autem primi
 exstiterunt Lacedæmones, sicut Athenæus ex Ippasi sen-
 tentia, & Plato in Theæt. & primo de legibus memoriæ
 prodiderunt: quos etiam illa ipsa omnium præstantissima
 atque speciosissima construxisse ex Martialis libro primo
 intelligere licet, vbi hos versus habet.

In A-
 nach.
 dial.

*Argiuas generatus inter vrbes,
 Thebas carmine cantet, aut Mycenas,
 Aut claram Rhodon, aut libidinosa.
 Ledæas Lacedæmonis palæstras.*

Quomodo verò Plato in Critia dum Athlanticam illam
 regiam describit, quam nouem millium annorum inter-
 uallo ab ætate sua ante floruisse narrat, ibi gymnasia ex-
 stasse scribat, qui Lacedæmonum inuentum illa facit,
 exacte discernere nequeo, nisi totam illam Critiæ narra-
 tionem fabulosam credamus. Post Lacedæmonios Athe-
 nienses quoque sua gymnasia erexerunt, in quorum ciui-
 tate tria exstiterunt testantur Pausanias, & Suida, salterum
 ἀκαδημία vocatum, in quo Plato philosophiam suam pro-
 fessus est, alterum λυκείον, vbi Aristoteles edocuit, quod
 Apollinis Lycij templum fuisse legitur apud Lucianum:
 alterum κυνοσαργές, vbi nothi, spurij, ac ignobiliore om-
 nes exercebantur: siquidē apud Græcos tanto odio, tan-

In A-
 nach.
 dial.

A táque infamia viles, ac spurij notabantur, vt qui vere legiti-
 timi, ac nobiles essent, cum iis consuetudinem, aut com-
 munem sese exercendi locum habere recusarent. Præter
 hæc tria mentionem facit alterius, quod Canopum vocat
 Philostratus in vita Herodis Attici. Dixi in ciuitate Athe-
 niensium tria fuisse gymnasia, quod licet extra urbem ef-
 sent, erant tamen haud longe ædificata, vt quæ prope val-
 de forent ciuitati in ea fuisse dici potuerit. In his etenim
 mortuos quoque sepeliendi consuetudinem Græcos ha-

*spurij antiquitatis no-
 tabantur in fagnis præ-
 cipue apud Græcos*

B Ligorius antiquitatis totius peritissimus inuenisse scribit
 in vestigiis Hadriani Imperatoris Tiburtinæ villæ repræ-
 sentata, Athenæum, Hermæum, Panathenaicum minime gym-
 nasia, vbi corpora exercerentur, fuisse puto, sed loca, in
 quibus aut disciplinarum, & aliarum artium studiis opera-
 dabatur, vel festa aliqua celebrabatur, vt in Panathenai-
 co festa Panathenaica. Corinthum quoque gymnasiū habuif-
 se Craneum vocatum, auctor est Laërtius libro tertio. Roma-
 ni postremi omnium gymnasia palæstras vocata in vrbe ad
 Græcorum æmulationem Varrone auctore ædificare cœ-
 perunt: quos tamen cæteros quoscumque tum magnifi-
 cætia operum tum inæstimabili pulchritudine in hoc ge-
 nere antecessisse, ex illis Thermarum ruinis, quæ ad hanc
 vsque diem non sine omnium stupore perdurantia con-
 spiciuntur, facile cõuincitur. ne fileam illud, quod de Ne-
 ronis gymnasio scripsit Martialis lib. vij

*4. Epist.
 fam. l.
 epist. 12.*

*In libro
 de anti-
 quis nomi-
 nibus.*

Quid Nerone peius?

Quid Thermis melius Neronianis?

Nam gymnasia tota aliquando Thermas ob aquæ cali-
 dæ vsum vbi frequentem nuncupari, apud auctores Lati-
 tinæ linguæ nemo dubitat, sicut etiam interdum Ther-
 mæ significant eam gymnasij partem in qua lauabantur,
 vbi propiugeum, laconicum, & calda lauatio sitæ erant,

ARTIS GYMNASI.

ut ex multis auctorum testimoniis, & præsertim ex Mar- D
 tialis versibus nuper citatis clare perspicitur. Gymnasiũ,
 thermæ, stadium est hac parte. His omnibus potest iam
 unicuique persuasum esse, quantum in errore versatus sit
 (inuitus fateor) Blondus Foroliuensis conciuus meus, qui
 in secundo Romæ instauratæ commentario thermas fo-
 lum ad lauãdi vsus institutas fuisse scripsit. Porro ne quis
 forsan admiratione capiatur, quod dixerim Platonẽ, at-
 que Aristotelem in gymnasiis philosophari consueuisse,
 scire debet in huiuscemodi locis varia hominum genera
 conuenire solita fuisse, quæ omnia in sequenti capite à no-
 bis sigillatim demonstrabũtur: tanta enim erat huiusce-
 modi locorum capacitas, tamque spatiosa amplitudo, ut E
 absq; vlllo impedimento diuersæ, ac fere innumeræ exer-
 citationes, & corporum & animorũ peragi possent, quẽ-
 admodum ex Vitruuij allata descriptione perspiciere qui-
 uis mediocriter hac in re versatus poterit: quam cùm in
 rebus plurimis diuersam ex Octauij Pantagathi viri tem-
 pestate nostra summi iudicio in prima editione tradide-
 rimus, nunc ipsa diligentius considerata (vt semper curæ
 posteriores esse meliores solent) castigatiorem, & omni-
 bus Vitruuij verbis exacte correspõdentem exhibemus.
 ad quod agendum clarissimus Aloysius Mocenicus, Fran-
 cisci filius, Ioannes Vincentius Pinellus, Melchior Guil- F
 landinus, viri tum ob acre in cũctis iudicium, tum ob sin-
 gularem eruditionem apud omnes spectatissimi, necnon
 Andreas Palladius prisce totius architecturę peritissimus
 non parum adiumento nobis fuerunt. ita vt non verear,
 quin hoc pacto doctis Vitruuij; scientiæ studiosis pro-
 bata eueniat, & quemadmodum ad hanc fere diem palæ-
 stræ ratio fuit incognita, sic in posterum clara, atque ma-
 nifesta futura sit. Immo vero, si Octauius ipse reuiuifce-
 ret, non dubito, vt erat homo sanctissimus, atque doctissi-
 mus, quin etiam ipse huic descriptioni, & Vitruuij con-
 textui non mutato, sed in aliquibus tantum melius ordi-
nato

A nato libentissime subscriberet. Placuit autem duas eius ichnographias proponere, quia auctor & quadratas, & oblongas fieri posse docet.

De palæstrarum edificatione & xystis, ex

Vitruvius Lib. V. Cap. XI.

B VNC mihi videtur (tametsi non sint Italicae consuetudinis) palæstrarum ædificationes tradere explicate & quemadmodum apud Græcos constituantur monstrare. In palæstris peristylia, quadrata, siue oblonga ita sunt facienda, uti duorum stadiorum habeant ambulationis circuitionem, quod Græci vocant *διαιδών*. ex quibus tres porticus simplices disponantur, quartaque quæ ad meridianas regiones est cõuersa duplex. uti cum tempestates ventosæ sunt, non possit aspergo in interiorem partem peruenire. Constituuntur autem in tribus porticibus exedræ spatiosæ habentes sedes, in quibus philosophi, rhetores, reliquique qui studiis delectantur, sedentes disputare possint. In duplici autem porticu collocentur hæc membra, Ephebæum in medio (hoc autem est exedra amplissima cum sedibus, quæ tertia parte longior sit, quã lata) sub dextro coriceum, deinde proxime conisterium, à conisterio in versura porticus frigida lauatio, quæ Græci *λατρών* vocitât, ad sinistrâ ephebæi elæothesiû, proxime autê elæothesiû frigidariû, ab eoque iter in propni-geû in versura porticus. Proxime autê introrsus è regione frigidarij collocetur cõcamerata sudatio longitudine duplex, quàm latitudine, quæ habeat in versuris ex parte laconicum ad eundem modum (uti supra scriptum est) compositum. Ex aduerso laconici caldam lauationem. In palæstra peristylia (quemadmodum supra scriptum est) ita debent esse perfecte distributa. Extra autem

D

ARTIS GYMNASI.

disponantur porticus tres, vna ex peristylio exeuntibus, **D**
 duæ dextra, atque sinistra stadiatæ. Ex quibus vna, quæ
 spectauerit ad Septentrionem, perficiatur duplex am-
 plissima latitudine, altera simplex ita facta, vt in parti-
 bus, quæ fuerint circa parietes, & quæ erunt ad colum-
 nas, margines habeant vti semitas non minus pedum de-
 num, mediúmque excauatum, vti gradus bini sint in de-
 scensu sesquipedali à marginibus ad planitiem, quæ pla-
 nitie sit ne minus lata pedum duodecim: Ita qui vestiti
 ambulauerint circum in marginibus, non impredientur
 ab cunctis se exercentibus. Hæc autem porticus apud
 Græcos *ἐυστῆς* vocitatur, quod athletæ per hiberna tem-
 pora in tectis stadiis exercentur. Proxime autem xystum, **E**
 & duplicem porticum designentur hypæthræ ambula-
 tiones, quas Græci *ὑπερπόμυδας*, nostri *xysta* appellant,
 in quas per hiemem ex xysto sereno cælo athletæ pro-
 deunt exercentur. Faciunda autem xysta sic videntur,
 vt sint inter duas porticus siluæ, aut platanones, & in
 his perficiantur inter arbores ambulationes, ibique ex
 opere signino stationes. Post xystum autem stadium ita
 figuratum, vt possint hominum copix cum laxamento
 athletas certantes spectare. Quæ in mœnibus necessaria
 videbantur esse, vt apte disponantur perscripsi.

*Portal donde se para con
 el don de la Athleta
 Chabon.*

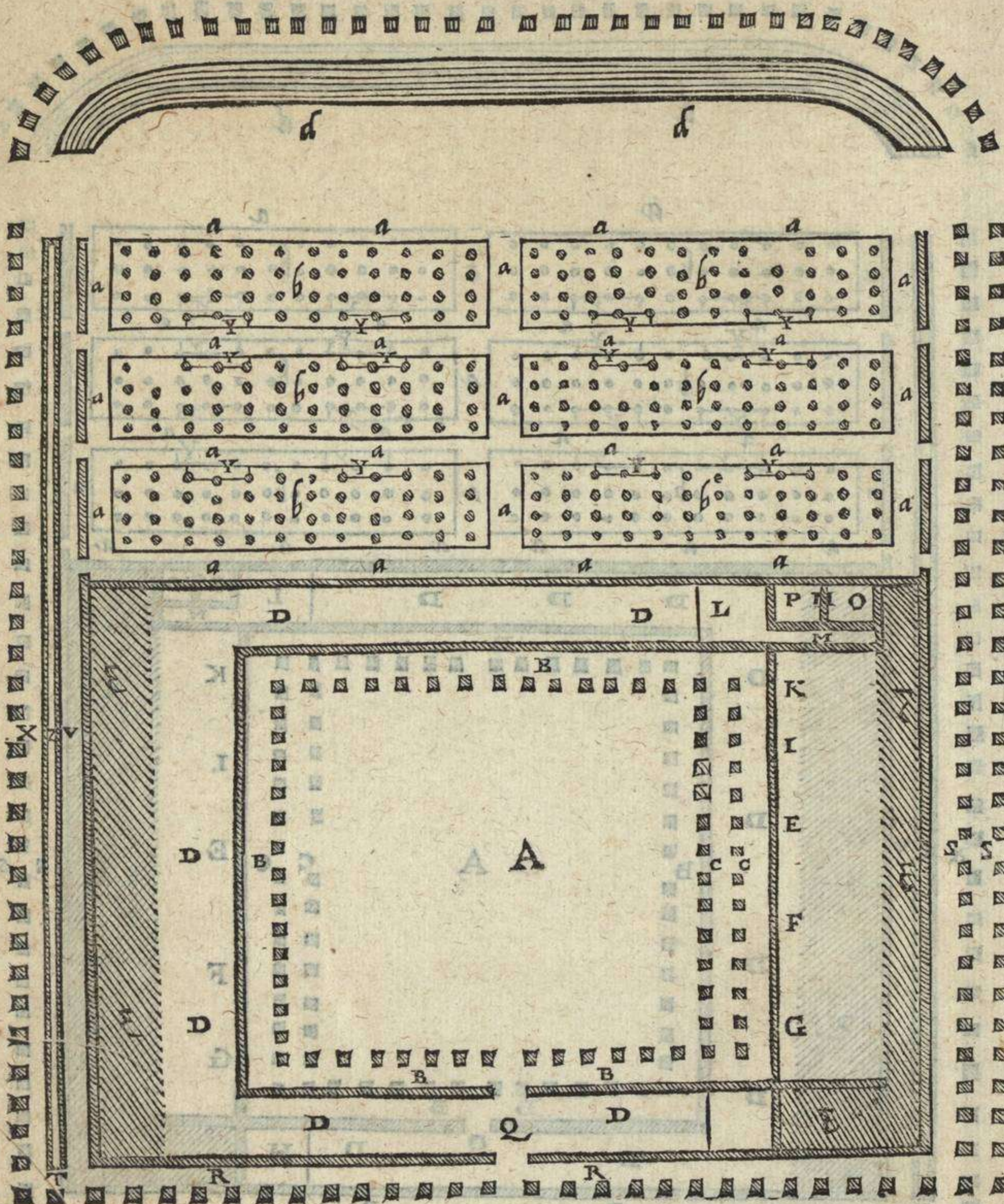

Figura palæstræ cum peristylia oblongo.
Occasus.

Meridies.

Septentrio.

Ortus.

- A Peristylum in palæstra quadratum & oblongum habens ambulationis circuitionem duum stadiorum.
- B Tres porticus simplices.
- C Porticus quarta ad meridianas cæli regiones conuersa, quæ duplex est.
- D Exedræ in tribus porticibus spatiosæ, in quibus philosophi, rhetores disputabant.
- E Ephœbeû, id est, exedra tertia parte lōgior quàm lata.
- F Eoriceum à parte dextera.
- G Conisterium.
- H Frigida lauatio in versura porticus.
- I Elæothesium ad sinistram ephœbei.
- B K Frigidarium.
- L Iter in propnigeum in versura porticus.
- M Propnigeum.
- N Concamerata sudatio introrsus è regione frigidarij longitudine duplex quam latitudine habens
- Q Exitus è peristyllo
- R Porticus extra palæstram prima exeuntibus.
- S Porticus secunda spectans ad Septentrionem duplex amplissima latitudine, & stadiata.
- C T Porticus tertia simplex ita facta vt habeat.
- V Margines circa parietes.
- X Margines ad columnas.
- Z Medium excauatum vti gradus bini sint in descensu sesquipedali.
- α Hypetræ ambulationes proxime xystum, & duplicem porticum, quæ à Latinis xysta, à Græcis *ἑρμίσδεσ* vocabantur.
- Ϟ Siluæ vel platonones inter dictas duas porticus.
- γ Stationes ex opere signino.
- δ Stadium ita figuratum vt possent hominum copiæ cum laxamento athletas certantes spectare.

ARTIS GYMNASI.

e Loca de quibus etsi nō meminert Vitruuius, fuisse ta- D
 men in palæstra necesse est vt lignarium, aquarium,
 vasarium, latrinæ ministrorum cellæ, & similia.

*De variis hominum generibus, quæ in gymnasiis
 conueniebant. Cap. VII.*

10. Meth. I Anta, adeoque varia hominum in gymnasiis
 conuersantium erat multitudo, vt referente
 Galeno, sæpenumero inter ipsos contentio-
 nes exorirentur, atque etiã maximus quidã,
 & insuauis clamor, de quo conquerebatur
 Seneca, continue exaudiretur: & quem etiam in thermis E
 Varro tempore suo testatur fieri solitũ, his verbis apud
 Nonium: Ita vti soliti Romæ eramus, in balneis plodere
 cœpimus, & murmurari. Sed ne singulos enarrando ni-
 mis à proposito recedam, præcipua quædam ipsorum ge-
 nera persequar. Primum itaque genus in gymnasiis con-
 uersantium erant Philosophi. Rhetores, reliquæ, qui stu-
 diis delectabantur: ibi legebant, colloquebantur, inter se-
 que disputabant, sicuti Iuuenalis his versibus demõstrat
 quibus Rhetoris & præceptoris condiciones exponit:

Saty. 7.

*Sed vos seuas imponite leges,
 Vt præceptorum verborum regula constet,
 Vt legat historias, auctores nouerit omnes,
 Tamquam unguis, digitosque suos, vt forte rogatus
 Dum petit, aut thermas, aut Phoebi balnea dicat
 Nutricem Anchise nomen, patriamque Nouerca.*

F

13. Meth.

In lib. de
 liberis pro-
 priis.

Et sicuti etiã Galeni testimonio cõprobatur, qui Theage-
 nis cuiusdã philosophi Cynici in Traiani gymnasium quo-
 tidie publice disputantis menciónem facit: Tria enim fuis-
 se Romæ loca in quibus litterariæ exercitationes obiren-
 tur, ex variis Galeni libris cognoscitur, templũ pacis an-
 tequam conflagraret, gymnasia publica, & ἀσσηνα. Inter
 quæ scholam medicorum appellatam si quis recenscat

A mea sententia à vero non errabit. fuit autem ea in Esquiliiis ædificata, multisque imaginibus, atque marmoribus ornatissima, vt ex ruinis illius partis à pluribus, & præfertim à Ligorio obseruatum fuit. Quid potissimum in hac schola fieret, nondum apud quemquam legi. At existimo præter dispositiones, & alia medicinæ studiosorum exercitia simile quid tractari solitum fuisse, atque nunc in collegiis vocatis, fit quando & scholam eiusmodi proprios tabularios habuisse, ostendit marmor cum hac inscriptione Romæ ab D. Sebastiani repertum,

B M. LIVIO. CELSO. TABVLARIO
SCHOLÆ. MEDICORVM

M. LIVIVS. EVTYCHVS
ARCHIATROS. OLL.D. II
IN. FR. PED. IIII.

Alterum genus erat Adolescentes, qui vt exercitationū obseruationes, atque modos addicerent, ad gymnasia accedebant, vbi à gymnastis ipsis quascunque cupiebāt exercitationes, edocebantur: Adolescentes liberos palæstrā *In Eunuchis* ediscere solitos fuisse facile cōuincitur ex illis Parmenon-*cho.*

C nis apud Terentium verbis, quibus ille Chereā sub forma Eunuchi Thaidi offerens ait, Fac periculū in litteris, fac in palæstra, in musicis, quæ liberū scire æquū est adolescētē, solertem dabo. id quod clarius infra demonstrabo. Tertiū genus erant Athletæ qui ibi se exercebant, vt in publicis ludis seu in sacris certaminibus possent & populum delectare, necnon victoria ac præmiis potiri. & quod hoc fuerit, præter Vitruuij auctoritatem Suetonius clarissime demonstrat, dū refert Neronē quādoq; gymnasiū ingredi solitū, vt certātes athletas spectaret. Quartum genus erāt omnes illi siue nobiles, siue ignobiles, qui vel militaris di-*In 1. de* sciplinæ, & fortitudinis, vel tuendę sanitatis, & boni habi-*artia.*

tus comparandi gratia variis exercitationū generibus in- **D**
 cumbebāt. atque inter hos Galenum nostrum numerare
 possumus, cū scribat se anno ætatis suæ trigesimo quin-
 to passum fuisse luxationem summi humeri in palastra.
 Quintum genus erat eorum, qui fabricabātur, licet enim
 frictions fierēt à multis ante reliquas exercitationes, ni-
 hilominus multi quoque, siue vlla exercitatione seorsum
 ab aliis, vt de Vespasiano tradit Suetonius, solum fricabā-
 tur, quod intelligi potest ex Galeno frictionē ad exercita-
 tiones præparatoriā à reliquis distinguēte. Sextum genus
 erāt, qui lauabantur, atq; hi erant tū nobiles, tū ignobilio-
 res. Hoc tamē intererat, quod diuites, atque primates la-
 bra, & colymbithras proprias in cellis alioqui cōmunibus **E**
 habebāt, vbi soli diuersis tēporibus lauabantur, multi erāt
 qui etiā folia vel lignea, vel argētea (quod recitat Plinius)
 secum ferrēt, ne pedes nudos collocarēt vbi vilissimi qui-
 que ponebant, quāuis etiam referant nōnulli Hadrianum
imperatorē lauari solitū, vbi plebs lauabatur quod & Titū
Cesar. fecisse scribit Suetonius. Qui vero duntaxat vnge-
 rentur nulli in gymnasiis reperiēbātur, quoniā vel exerci-
 tationū vel balnearū gratia vngēbantur. Ab his postremo
 omnibus non pauci spectatores (ne ministros, de quibus
 infra loquemur, nunc recenseam) in gymnasiis conuenie-
 bant, qui nō ob aliud, nisi ad vidēdos exercitatores vtpo- **F**
 te otiosi & nullis negotiis occupati eo accedebant. Quo
 in loco id etiam animaduertēdum censeo, diebus festiuis
 gymnasia magis frequentata fuisse, quando artifices, aut
 aliis seruitiis detenti otiantes in illis ob remittēdos labo-
 res, & voluptatem capiundam versabantur. An in Roma-
 norum Thermis mulieres quoq; versarētur, quemadmo-
 dum viri, nil certi affirmare ausim, nisi quod Romanam
 maiestatem illud dedecuisse videtur, facileque fieri potest,
 vt impuræ aliquæ & spectandi, & ludendi gratia, quod
 Iuuenalis, & Martialis innuunt, publice versarentur in
 gymnasiis, necnon in locis separatis, quæ ibi lauandis
 feminis

2. de tu.
Val.

A feminis solis exstructa essent, perinde ac in priuatis bal- Lib. 11.
neis honestæ mulieres lauarentur tam ignobiles & me- ca. 41.
diocri loco natæ, quàm illustriores, cùm de Poppæa Do-
mitij Neronis vxore referat Plinius, quod ad augendum Lib. 7.
cutis candorem quingētas asinas fetas per omnia secum
trahebat, & balnearum etiam folio totum corpus illo la-
cte macerabat: quod intellexit Iuuenalis dum scripsit.

aut pinguia Poppeana.

Sat. 6.

Spirat &

Incipit agnosci, atque illo lacte fouetur

Propter quod secū comites educit asellas, in quem de- i. de ali-
albandi corporis vsum alias mulieres farinam fabaceam, me. fac.
B alios nitrum, aphronitrumve in balneis vsurpasse memi-
nit Galenus. Atqui Spartanorum mulieres vna cum viris
in palæstris exerceri se consueuisse, præter alios, satis te-
statum facit Propertius libro tertio.

Multa tuæ Sparte miramur iura palæstræ,

Sed mage virginei tot bona gymnasij,

Quod non infames exercet corpore ludos

Inter luctantes nuda puella viros,

Cum pila veloces fallit per brachia iactus,

Increpat & versi clauis adunca trochi,

Puluerulentæque ad extremas stat femina metas,

C *Et patitur duro vulnera pancratio,*

Nunc ligat ad cestum gaudentia brachia loris

Missile nunc disci pondus in orbe rotat.

Neque de hoc Spartanorum more quisquã mirari de-
bet, quando & Plato in quinto de repub. grauiissimis ar-
gumentis probauit ad felicem rerum publicarum statum
maximopere conducere, si mulieres tam iuuenes, quàm
seniores vna cum viris nudæ in palæstris, atque gymnasiis
exerceantur, quod an sapienter decretum fuerit, & an ad
continentiam temperantiãve ex consuetudine confe-
quendam, vt Platoni in animo erat, conferret, non est lo-
cus examinandi.

E

ARTIS GYMNASI.

De Gymnasiorum diuersis partibus.

Cap. VIII.

D

VITRUVIUM qui Augusti Cæsaris ætate floruit, solū palæstras græcas tradidisse ex ipsius verbis constat, quando nondum Romani Imperatores suas exstruere cœperas, quas postea exstructas sicuti in multis Græcorum gymnasiis similes fuisse probabile est, ita pariter verisimile fit Romanos (vt solet esse posteriorum in excolendis rebus mos) plura suis addidisse, quæ vel Græcos latuerant, vel parum ab illis æstimata fuerant: Quocirca partes gymnasiiorum magis principales explicaturus haudquaquam solas à Vitruuio significatas in medium afferam, sed illas nullo situs ordine seruato enarrabo, quas dispersim ab Aucto-
 ribus traditas inuenio, quæve rei ipsius ratio expostulare videtur in Græcis, atque Romanis palæstris existisse: quanquam Vitruuij auctoritatem nunquam multi faciendam existimaui, nempe quem *ἡ δὲ δόξολογία* & sua ætate minime æstimatum puto, quod enim ab Augusto nullis egregiis Fabricis, nisi solis Balistis præfectus fuerit, quando scilicet in vrbe & extra urbem magnifica ædificia exstruebantur, quod etiam à nullo fere posteriore auctore nominatus inueniatur, præterquam in capitum Plinij librorū catalogo, qui ab aliquibus minime Plinianus, vel saltem adulteratus putatur, magnā certe ipsius existimationis suspicionem merito parit. Ergo primæ gymnasiiorū partes fuerunt porticus exedris siue cubilibus apertis plenæ, in quibus philosophi, & rhetores, mathematici, & omnis denique disciplinarum amatores disputando, legendo, ac docendo exercebantur: atque has non longe ab aliis admodum sitas fuisse coniecere possumus, tum ex ipsa figura, tum ex prouerbio inde nato (Discū quam Philosophum audire malunt) quod in eos dicebatur, qui in eodem gymnasio inter philosophos sedentes, atque inde discorum crepitus audientes relicta sapientiæ schola ad proximum certaminum locum erumpebant. In exedris

A philosophorum adolefcētes atque pueros illos qui disciplinarum studiis operam nauabant, versatos esse rationi consentaneum est: quod essent illæ veluti scholæ quædā, & possent facillime post animorum exercitationes corpora ad sanitatem, vel fortitudinē iuuenes & pueri exercere, subindeq; lauari. exstat enim Lampridij auctoritas, Alexandrum Seuerum post lectionem operam modo palæstræ, modo sphæristirio, modo cursui, modo lenibus luctis dedisse, mox balneū introiuisse. Inter has adnumero quoque medicorum scholas. Secunda pars erat Ephebæū, vbi mihi verisimile apparet eos conuenire, atque de præmiis, & exercendi genere pactiones facere solitos, qui

B simul exerceri, ac certare volebant: quanquā sciā Philandrū eius opinionis fuisse, quod in Ephebæo puberes exercentur. qua in re ipsum valde melius sensisse existimo, quam Gulielmū Choulum, qui in suo de antiquorū exercitationibus libro in Ephebæo iuuenes studendi gratia sedisse scriptis mandauit. Vtrū vero apud Romanos, qui cū viris ante decimum sextum annum pueros commercium vllū habere vetabant, hoc verū fuerit, affirmare non aude-
rē. Neq; itē negare possumus, Galeni tēpore, pueros exerceri in palæstra consueuisse, cū is cuiusdā ægri-
tudinis, quā Commodus puer atque Imperatoris filius in palæstra ac-

C quisuerat, mentionē faciat: & præterea in secundo de tu-
val. sic scribat: ἔγω δὲ καὶ ὅστις ἀναρρίχεται διὰ σχοιῆς καθάπερ ἐν
παλαίστρᾳ γυμνάζουσι τὰς παῖδας εἰς εὐτονίαν τοῦ θεοκευάζοντες, id
est, Sic autem, & quicumque per funem scandit quemad-
modum pueros in palæstra exercent, eos ad robur prepara-
rantes. Ex quibus verbis pueros in palæstris exerceri solitos
fuisse satis cōstaret, nisi id quoque Plautus in Bacchidibus
apertissime testatus esset, vbi Lydus Pistocleri pædagogus
patrum erga filios sui temporis indulgentiam taxans de antea-
cti temporis moribus ita loquitur.

Nego tibi annis viginti fuisse primis copiam

Digitum longe à pædagogo pedem vt efferres ex ædibus

ARTIS GYMNAST.

D

*Ante solem exorientem nisi in palæstram veneras
Gymnasij Præfecto haud mediocres pœnas penderes:
Idque ubi obtigerat, hoc etiam ad malum arcessebatur malum
Et discipulus, & magister perhibebantur improbi.
Ibi cursu, luçtando, hasta, disco, pugilatu, pila
Saliendo se exercebant magis, quàm scorto, aut sauiis.*

Vnde mihi coniiciendum videtur pueris summo mane palæstram adeundi præceptum fuisse, vt virorum, qui tunc non aderat, commercium vitarent, atque etiã litterarum studiis incumbendi otium superesset. etenim nõ defuisse qui pueros nudos videre, & nefandum eorũ amorem sibi conciliare ex palæstris studerent facilè ex amatorio Plutarchi libro colligitur. Tertia pars erat Coriceum, qui locus (vt mea fert sentetia) pro denudandis hominibus, qui vel exerceri vel lauari, vel vtrunque agere volebãt, inserviebat, alias à Græcis ἀποδυτήριον, & à Galeno γυμναστήριον vocatus. Nisi enim Coriceum apud Vitruvium talem locũ significat palæstras ab ipso descriptas absque hac parte omnium maxime necessaria existisse dicendum esset, quam nedũ in publicis gymnasiis, verum etiã in priuatis affuisse credo, si quidem Plinius Cæcilius in descriptionibus villæ suæ Laurentinæ ac Tuscorũ apodyterium inter alia adnumerat: vnde illorum sentetias probare nequeo, qui Coryceum in Vitruuij textu legendum putarũt à coryco pilæ specie, quasi ibi ludus talis ageretur, aut couriceum pro tonstrina, aut coriceum tanquam in eo puelle, & virgines κοράϊ à Græcis vocatæ exercerentur. Quarta pars erat eleothesium à Iulio Polluce ἀλειπήριον, à Cæcilio Plinio vnctuarium vocatum, atque in isto luçtaturi, & alias exercitationes, vel balneas inituri vngebãtur, redungebanturque. Sed, quoniã oportunitas rei postulare videtur, vt de hoc gymnastico vngeði munere verba faciã, neque Metrodori Scepsij περὶ τῆς ἀλειπτικῆς, id est, de vngeði ratione citatus ab Athenæo liber hodie exstat, quattuor ego dicam: primum, quando, & qui vngeretur:

Lib. 2. &
5. Epist.

Lib. 2.
epist.

A secundum, quæ esset vnctionis materia : tertium, cuius finis gratia vngerentur : quartum, quo modo, & à quibus vnctio administraretur. Illi qui vel loturi vel sese exercitaturi in gymnasium veniebant, maiori ex parte spoliabantur in apodyterio : postea horum nonnulli, & præsertim qui vel luctum, vel pancratium inire intendebant, (nam pugilatores, cursores, ac alij multi vnctione nõ egebant) alipterium ingredientes vngebantur, atque ita vncti ad locum, vbi erat puluis, de quo loquar inferius, transeuntes, puluere conspergebantur, sicq; deinceps in exercitationes diuersas diuersi prodibant : postquam vero sese, quantum libuerat, exercuissent, iterum ad vnctuarium reuertentes ibi à Mediastinis, & Reunctoribus strigilibus ferreis, de quibus Martialis,

*Pergamus has misit curuo distinguere ferro,
Non tam sepe teret lintea fullo tibi,*

detergebantur, in qua deterfione oleum, puluis, & sudor, quæ deradebantur, simul mixta in vsum medicum adser-

uabantur, & ab Atticis *κονίσσαλος*, ab aliis vero *πάτος* vocabatur, vt ex Dioscoride, Plinio, Galeno, & Aëtio facillime confirmari potest : tametsi Auicennas libro secundo faciat mentionem etiam sudoris ficci athletarum, quem puto fuisse illum, cui neque oleum, neque puluis inerant. &

C quamuis Galeni ætate strigiles adhiberentur ad balnei vsum, nihilominus balneorum strigiles plerunque spongiæ erant, vel linei, neque communiter semper administrabantur, sed quisque proprium secum gerebat, & præsertim quicumque communia cum aliis instrumenta habere fugiebat, vt insinuat Persius Sat. v.

I puer, & strigiles Crispini ad balnea defer.

Ferrei autem erant, vel aurei, vel argentei, vel cornei, vel eburnei, vel aërei, quibus strigmenta, & sordes exercitatorum à corporibus radebatur. Aërei strigiles erant, quorum pictura hic ponitur, quæ olim inter Traiani Imperatoris thermarum ruinas inuenti sunt.

E iij

Lib. 1. c. 3.

Li. 34. c. 8.

Li. de sim.

me. 81. et

4. de tu.

va.

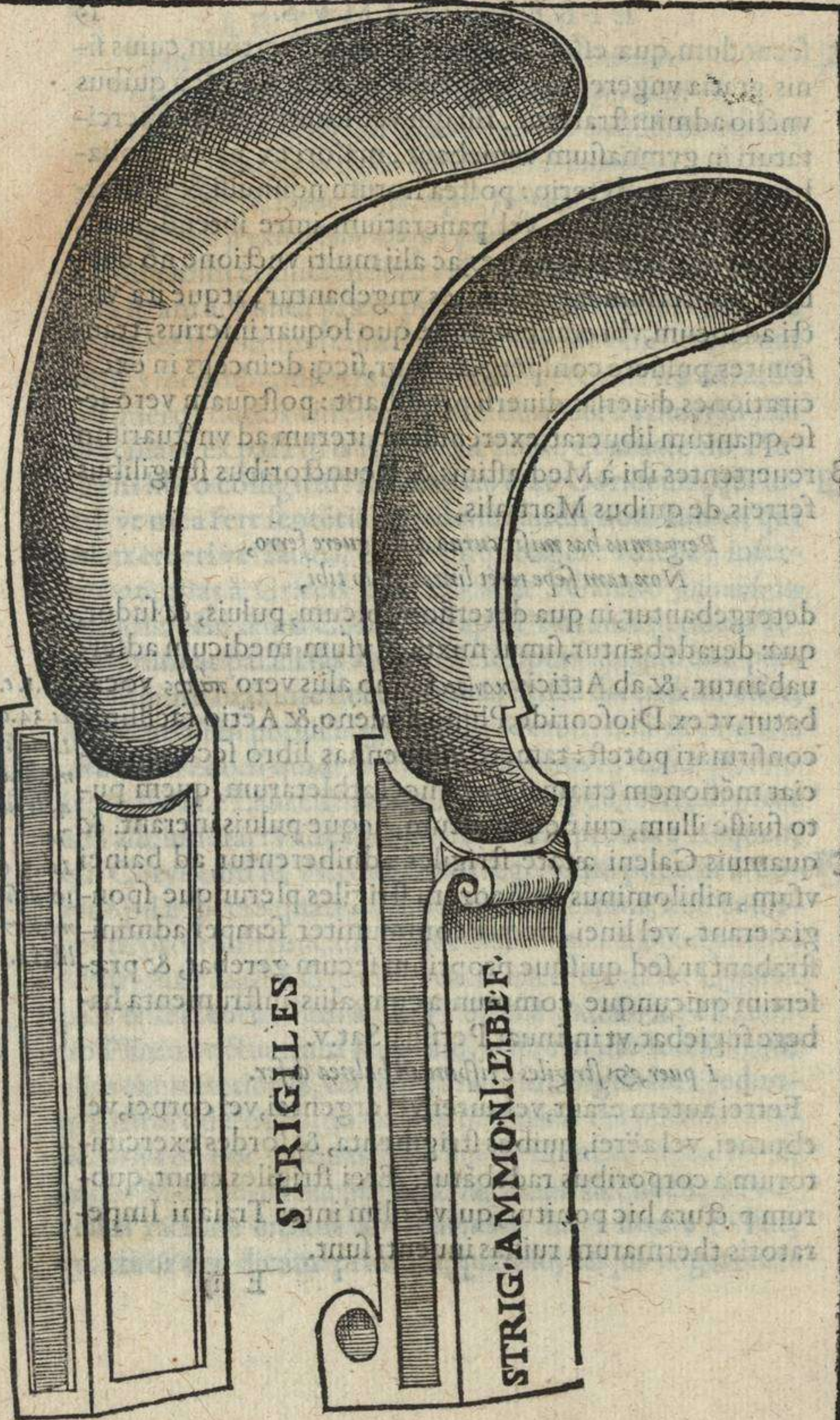
Lib. 5. &

10. de sim.

med. &

lib. 2. c. 17.

STRIGILLES

STRIG'AMMONI'LIBEF.

- A** Deterfi tandem iterum diligentiores aliqui valetudinis, aut deliciarum gratia vnguebantur, & nonnumquam inuncti balnea ingrediebantur, sed post egressi denuo vnguebantur modo simplici oleo, modo variis odoribus cōdito, modo diapasmate ad coërcendos sudores, vt scribit Plinius, adeo quod varia erant vngendi tempora, interdum post balnea, quod Homeri tēporibus obseruatū legimus, vt in 3. Odyf. *Αὐτὰρ ἔπειτα λούσεν τε καὶ ἔχρισε λίπ' ἐλαίῳ,* id est, Postquam lauit, & pingui oleo vnxit. & lib. 4. iterumque 17. *τῆς δὲ ἔπειτα μωαὶ λῦσαν καὶ χρίσαν ἐλαίῳ. i.* Hos autē postquam famulæ lauerunt, & vnixerunt oleo: interdū quoque ante, sicuti refert Galenus vj. de valetudine conseruanda. De Archimede quædam apud Stobæum scitu digna leguntur: eum scilicet abaco incumbentem, & figuras quasdam ducentem à famulis vi abstractum vngi solitum fuisse, atque ipsum in corpore ita vncto figuras mathematicas sæpe designare consueuisse. Materia vnctionis pro exercitandis varia fuit. Aristotelis tempore & oleo simplici, & aqua mixto vnguebantur: Is enim quinta problematum particula scripsit, iccirco aquam oleo admixtam, quādo exercitatis adhibetur magis lassitudinem tollere, quā oleum simplex: quoniam ita interius penetrans exsiccata membra humectat. auctor est Plinius Grecos vitiorum omnium genitores oleum primos in gymnasia inuexisse, de quo dicebat Anacharsis Scytha esse infanix pharmacum, quoniam eo peruncti athletæ infanirent. Butyrum quoque apud nōnullas barbaras nationes, quibus deerat fortasse oleum, interdum pro vngendis exercitandorum corporibus in vsu fuisse testatum reliquit Plinius, & post ipsum Galenus: fuit & aliud mixturæ genus posterius inuentum ex oleo, puluere & cera commixtum, quo vnguebantur: atque illud ceroma à Plinio vocatum inuenio: quo iuuentutem Romanam corpora exercendo vires animorum amisisse dicit: sicut & apud Martialem libro quarto:

Lib. 21.

cap. 19.

Lib. 15.

cap. 4.

Lib. 11.

cap. 14.

lib.

28. cap. 9

3. de al-

men. fac.

cap. 15.

ARTIS GYMNASI.

Seu lentum ceroma teris

& libro V. D

Vara nec iniecto ceromate brachia tendis.

& lib. VII.

Et castigatum Lydiae ceroma palaestrae.

Scribit item Plinius oleum in gymnasiis condiri odoribus, sed vilissimis consueuisse. Quæ omnia de vnctionibus ante exercitationes adhibitis intelligi debent: cum post exercitationes, & post balnea infinita prope variorum odoribus conditorum vnguentorum genera tradantur adhibita: quæ soli lasciuia atque libidini inseruiebant. atque hæc à Plutarcho in Amatorio nobis indicata puto, quando scripsit, Solonem vetasse seruis vnctiones siccas, atque puero- rum amorem, non item mulierum coniugium, nisi potius vn- ctiones extra balnea factas, seu diapasmata intellexerit. E

Quo fine demum prædictis vnctionibus gymnasia adu- tes vngerentur, diuersa ab auctoribus tradita inuenio. Hip- pocrates in 3. de diæta memoria mandauit terrarum pul- uerem oleo admisceri solitum, vt suo frigore, & siccitate olei æstum, & humiditatem temperaret. Alexander in 1.

Prob. 119. Probl. volumine scripsit athletas ideo oleo ante exerci- tationes perungi consueuisse, vt membra emollita labores sine rupturæ ullius periculo sustinerent. quam senten- tiam secutus est quoque Lucianus in dialogo, *ἡ δὲ γυμνα- σίων.* Lucanus videtur sensisse luctatores puluere sese con- spergere solitos fuisse, vt corpora fortiora redderentur. F

De Hercule nanque & Anteo sermonem faciens ait,

Auxilium membris calidas infundit arenas.

Plutarchus in libello de primo frigido, huius sententiæ fuisse videtur, quod athletæ in vnctionibus puluere ute- rentur, tum ad refrigeranda calefacta corpora, tum ad co- hibendum sudorem, ne tantopere delassarentur. Ego au- tem cum Luciano existimo potissimum vsum pulueris existitisse, ne oleo manus laberentur, sed facilius exercita- tores sese comprehendere valerent, neve sudore difflue- rent, aut venti corpora aperta ingrederentur. atque hac de causa à Martiale puluis ille *ἀφῆ* vocatus fuit, vt ibi (fla- uefcit

A uescit aphe) unde si qui aduersarios perunctos, & sine puluere certantes vincebant, maiori gloria digni habebatur qualis fuit apud Pliniū Dioxippus, & Dioreus apud Pausaniam ἀνοῦρτί nomen promeritus. cuius rei mentionem fecit Horatius, ita ad Mæcenatem scribens.

*Quis circum pagos, & circum compita pugnam
Magna coronari contemnat olympia, cui spes,
Cui sit condicio dulcis sine puluere palmæ?*

Lib. I.
epist. I.

Ex quo satis mirari nequeo Budæum, virum sane doctissimum, qui in suis ad Pandectas adnotationibus hoc nō viderit, malueritque, ἀνοῦρτί, id est, ἀνεὺ ἀγώνος, seu sine certamine dictum esse. Alij sunt, qui credāt oleo exercitatores vnctos ad arcenda frigora, & leuandas lassitudines. Galenus sentit oleum tam ad exsoluendam præteritam lassitudinem, & futuram mitigandam, quàm ad præparandum ad motus conduxisse. quibus ceram additam cum Galeno opinor, quo oleum alioqui fluxile diutius adhereret. Quæ vero post balnea adhibebantur vnctiones, nemo dubitat inseruisse, ne humiditas in balneis acquisita euanesceret, néve referatis balnei calore meatibus, natua caliditas exspiraret. quamquam etiam aliqui deliciares voluptatis & lasciuix gratia odoriferis vnguentis, aut sicci diapasmatis ad comprimendum immoderatū sudorem, vt scribit Plinius, post balneas vngebatur, de quibus Martialis.

6. de trib.
val. c.
vlt.

Quid quod olei grauius mixtum diapasmate virus.

Cæterum quo modo vngerentur, nil certo definitum inuenio: est tamen valde probabile, nonnullos, cum prius seipso fricassent manibus propriis hoc egisse, aut alterum ab altero vicissim vnctum quod Lucianus in Gymnasiis scribit; licet etiam à seruis gymnasticis, atque reuictoribus vocatis vngerentur: qui & ipsi prius ad maiorem vnctionis penetrationem fricantes tandem vniuersū corpus modo lenitur, modo secus prementes perungebant, & prout temporis constitutio postulabat, alias tepidū, alias

Lib. 13.
cap. 2. &
lib. 21.
cap. 19.
lib. 1.

F

ARTIS GYMNASI.

calidum, alias frigidum linimentum applicabant: atque D
hæc omnia vt plurimum in Aipterio fiebāt: Prope quod
erat Conisterium, Polluci *κοιτης* vocatū, quinta gymna-
sij pars, in quo positus puluis cōseruabatur, vt possent vn-
cti statim illo conspergi. Ex variis regionibus in hūc vsum
pulueres aduectos legimus, sed duo palmam habuerunt,
Puteolanus, de quo Sidonius Apollinaris,

Nanque Dicarchæ translatus puluis arenæ,

Lib. 35.
cap. 15.

& Ægyptius, quem Romam in hunc vsum aduechi solitum
refert Suetonius in Nerone, quemadmodū & Patrobium
Plinius tradit Neronis libertum ex Nilo arenam tenuissi-
mam non multum à Puteolano puluere distantem ad de-
bellanda corpora palæstra è studiis aduexisse, eandemque E
à Leonato Cratero, & Melæagro Alexandri Magni duci-
bus cum reliquis militaribus commerciis portatam. cui
forfan haud absimilis illa erat, de qua Ouidius Acheloi
pugnam describens loquitur.

Inquies vicem fulvæ tractu flavescit arenæ.

Nam & Martialis Philenim irridens, quod Palæstritarum
exercitationes iniret, dixit ipsam flavescere hac arena,
quam aphem ab illo vocari diximus, quoniam contrecta-
tionibus exercitatorū inseruiebat. ἀφήν namque tactum
significare, nemo nescit.

De Palæstra, & aliis Gymnasij partibus. Cap. IX. F

In Bacchi
dibus.
2. de tu
valet. c. 9

ACTENVS quinq; Gymnasij partes, quæ etiam
in palæstra græcorum à Vitruuio descriptæ in-
ueniuntur, Philosophorum exedras, Ephebæum,
Apoduterium, vnctuarium, & conisterium ex-
plicauimus: nunc cæteras partim ab eodem prætermis-
sas, & ab aliis indicatas, partim ab ipsomet explicatas pro-
sequemur. Erat itaque sexta pars locus quidam palæstra
vocatus, vbi (dicebat Lydus ille Plautinus) cursu, luctan-
do, hasta, disco, pugilatu, pila, saliendo se exercebant ma-

Agis, quàm scorto, aut fauiis, & vbi scribit Galenus has exercitationes peragi solitas luctam, pugilatum, appensionem manibus ad funera stare pedibus & manibus in pugnum vinctis, easque alteri aperiendas porrigere, pondera manibus attollere, & ita persistere, quod genus halteres vocatum est, sciamachia, & armorum pugna: Galeno vero assentiens Oribasius Pergamenus fasus est non modo has, sed & alias sexcentas fuisse palæstræ exercitationes. Vnde animaduertendum est, palæstram apud vtriusque linguæ auctores multa significare, primo totum ipsum gymnasium, vt est videre penes Vitruuium, secundo, locum quemcunque exercendis corporibus idoneum, quo pacto locutus est Cicero in Epistol. tertij lib. ad Q. F. prima, & 2. de legibus, dum villam suam Arpinatem describens palæstram ibi nominat, necnon Virgilius quinto Æneidos.

Pars in gramineis exercent membra palæstris,

& Geta apud Terentium in Phormione, vbi dixit, *Eccum à sua palæstra exit foras.* Tertio certam gymnasij partem, in qua ex sententia Plauti, Galeni, & Oribasij tot exercitationes factas prædiximus, & cuius parietum sordes collectas in panno applicatas furunculos maturare scripserunt Plinius, & Theodorus Priscianus. in qua significatione accepisse Catullum puto, vbi dixit

Albero foro, palæstra, stadio, & gymnasium?
Miser ah miser. & Afranius scribens,
Etiam depellis mihi manum per palæstricos, id est,
 Palæstræ vsum (vt ait Nonius) callentes.

Quod autem à palæstræ muris, statuis, atque columnis strigmenta quædam à puluere, & luctantium corporum contactu ibi factæ abraderentur, & in varios medicinæ vsus seruarentur, abunde testati sunt Dioscorides, Plinius & Galenus, quæ stigmenta quandoque à ludorum magistratibus octingentis sestertiis vendita fuisse tradit Plinius. Inuenio quoque exercitationem ipsam palæstrarum

ARTIS GYMNASI.

interdum palæstram vocari, sicuti quandoque M. Tullius D
 pro palæstra actiones ordinate, & venuste factas metas
 phorice intelligere visus est auctoritate Lucilij, cuius hic
 versus legitur apud Porphyrionem, *Judicis Hortensi est ad*
eam rem nata palæstra. nec nõ Plato in Charmide pro Tau-
 rei palæstra locum significavit ubi viri docti ad colloquen-
 dum disputandumque conveniebant. Ad hæc Plutarchus
 in secundo sympos. palæstram vocatum scribit locum,
 ubi athletæ exercerentur, & in quo solum lucta, & pan-
 cratium non cursus, non pugilatus ageretur. quemadmo-
 dum & Galenus quandoque palæstram nuncupavit, ubi
 athletæ solum, & crassitudini corporis studentes exerce-
 rentur: Forsan autem dubitavit aliquis an in palæstra hac E
 pulvis stratus esset, quoniam Galenus ipsam à loco, ubi
 pulvis erat, separasse videtur hisce verbis: ἀλλὰ τὰ μὲν τοι-
 αῦτα καὶ χωρὶς παλαίστρας, ἢ βαθείας κόνεως δύναται γίνεσθαι καὶ
 ὅπουν χωρὶον ὑπὲρ τοῦ ὀρθῶν ἐξώτων. ὅσα δὲ παλαίοντες εἰς ἀλλή-
 λους δρώσιν ἀσκῶντες τὸν τόνον, ἢ τοι κόνεως βαθείας, ἢ παλαίστρας δεῖ-
 ται: id est: Sed & hæc absque palæstra, & alto pulvere in
 quocunque loco conculcato erectis stantibus fieri pos-
 sunt: quæ vero lucta inter se contendentes agunt robori
 acquirendo incumbentes, vel alto pulvere, vel palæstra
 opus habent. Cui ita responsum volo, etiam in palæstra
 fuisse stratum pulverem, sed humilem, ac modicum, ita F
 quod duo fuerint loca pulvere strata, alterum palæstræ,
 alterum extra palæstram: in illo pulvis humilis, in hoc al-
 tus & copiosus esset: cuius pulveris in utroque usus erat,
 tum ut certantes firmiter cõtenderent, neque pedibus la-
 berentur: tum etiam ut qui in terra deiciebantur, minus
 læderentur: At altus pulvis hoc amplius habebat, quod
 dum homines in illum pedes alte figebant, maiori conatu,
 ac vi ad eos tollendos opus habebant, atque inde robur
 maius comparabant. Quæ omnia significavit Lucianus in
 libello de exercitationibus. de hoc enim alto pulvere lo-
 cutum puto Galenũ, ubi scribit se vidisse athletas, sæpius,
 lib. II. de usu par-
 vium. & lib. de cau-
 sis proca-
 rarticis.

A ne à puluere suffocarētur, perichitantes, & vbi adolefcentem quendam narrat ex cōcitato motu per loca profunda, & arenosa factō valde exsiccatum ad gymnasium se contulisse: quod ex iis esset, qui illa exercitatione delectabantur, ac ibi identidem exerceri vellent. Quod palæstra quoque dicta sit ars, Oratores in actionibus exercendi, vt probare in suis ad Pandectas adnotationibus conatur Budæus, fanè non video. Septima gymnasij pars fuit sphæristirium, vbi variæ exercitationes, & præsertim cūcta pilæ exercitia, quæ plurima existisse infra demōstrabimus, frequentius, quàm alibi peragebantur. Hoc nō esse coriceum à Vitruuio descriptum satis in superioribus *Lib. 2. c. 4*

B probauimus, & licet ab eo non ponatur, in gymnasiis tamen fuisse multis verbis ostendit Budæus, quinimmo & in particularibus gymnasiis hortisue Sphæristirium vna cum aliis exstructum fuisse, locupletissimum testem habemus iuniorem Plinium, qui villas suas describens Laurentinum & Tuscos in vtrisque sphæristirium ponit, quod plura exercitationis genera, plurésque circulos caperet idem, & ex eo Pandectarum loco confirmari potest, vbi hæc Vlpiani verba leguntur: Cū Aurelius Quintus *Lib. 2. epist. 5.* hospiti suo medico mandasse diceretur vt in hortis eius quos Rauennæ habebat, in quos omnibus annis secedere *Lib. 17. c. 16.*

C solebat, sphæristirium & hypocausta & quædam ipsius valetudini apta sua impensa faceret. Vnde quoque facile coniiicitur in sphæristirio nedum pilæ ludos, verum etiam alias exercitationes fieri consueuisse, quando & in ipso Vespasianus fauces, ceteraq; mēbra (vt tradit Suetonius) sibimet ad numerum defricabat. Octaua pars fuerūt viæ illæ, quæ inter porticus, ac muros, vt ego puto, sitæ erāt, ab omnibus ædificiis nudæ, nec non tota peristylij area quæ & ad subministrandam porticibus, ac cellis lucem factæ erant, & ad spatiandum, aliásue exercitationes obeundas, quæ nec in palæstra, nec in alto puluere, nec in xyftis aliisve locis fieri possent. Has locum conculcatum paulo

ARTIS GYMNAST.

ante ex Galeno à nobis nominatum fuisse opinor ita vocatas, quod nullis lapidibus, lateribusue stratae, sed rudes & æquato tatum solo forent. In his cursum factum existimo, atque ad id tum diauli, tum dolichi, à quibus dolichodromi, & diaulodromi formas, atque terminos ibi constitutos, tametsi apud Vitruvium nil aliud fuerit diaulos, quam perystiliorum quadratorum circumitio duobus stadiis definita. In ipsis etiam saltus, & disci exercitationes, quas palæstræ negavit Galenus (vt mea fert sententia) interdum habebantur: Nona pars erant xysti, & xysta, nam vtraque apud Græcos & Latinos non parum discriminis obtinent, si quidem xystos hi vocant porticus tectas vbi athletæ per hiemen & æstate, tempore lustrationibus alieno, exercebantur: xysta autem subdiales ambulationes, vbi hieme tempestate leni è porticu prodeuntes, & æstate fere semper exercebatur, ac ambulabát: atque has *ἑσπερίδας* à Græcis nominatas scribit Vitruvius, quæ duplices erant, alię nudæ, alię platanis aliisve arboribus consitæ ad præstandú amœnitatē, atque illis, qui à sole offendebantur, vmbra, de his loquebatur Plinius dum platanos Athenis in Academia ambulatione celebratas fuisse scribit: De iisdem quoque Plinius secundus sermonem habuit quando in depingendis Tuscis ac Laurentina villis suis xystos toties decantat. Nec alium locum intellexit Ischomachus apud Xenophontem, quando ambulationem in xysto factam nominavit, sicuti nec Phædrus apud Platonem, vbi ex Acumeni sententia salubriorem facit ambulationē in viis, quam in cursibus sub hisce verbis: *Τῷ δὲ σὺ καὶ ἐμῷ ἐταίρῳ πεπόνητος Ἀκιδνῶ καὶ τὰς ὁδὸς ποιῶμαι τὰς ἑσπερίδας, φησὶ γὰρ ἀκοπωτέρας τῶν ἐν τοῖς δρόμοις εἶναι*, id est, Tuo autem, & meo socio obtemperans Acumeno: in viis ambulationes facio, nempe quas minorem lassitudinē iis, quæ fiunt in cursibus, parere dicit. Id quod si Ficinus recte pensitasset, melius Platonis verba in nostram linguam transtulisset, sed de hac re plura infe-

Lib. 12.

Loco citato

10.

In Oecon.

Arius, quando de exercitationum locis tractabimus. Eas-
dū ambulationes intellexit Iustinus martyr, cū in prin-
cipio dialogi sui dixit: *Ἐπιπλάττει μὲν ἐν τοῖς τῶν ξύστων ἐπι-
πάτοις*, hoc est, ambulanti mihi in xyfti ambulationibus,
quod eius interpretes haud exacte percepisse videtur. Ne-
mora, quæ & in thermis publicis deputasse & in suis iuxta
Neronianas diruptis ædificiis Alexandrum Seuerum fe-
cisse scribit Lampridius, nulla alia fuerūt, quàm platanon-
es & xyfta Græcorum.

De Balneis gymnasiorum, atque etiam de stadio. Cap. X.

BECIMA gymnasiorum pars fuit balneum,
quam ob delicias, atque sanitatem omnium
maxime æstimatam fuisse certum est, quàm-
ue cunctis aliis maiorem, & pulcriorē existi-
tisse opinior ego, tū quia (vt Galenus sua tē-
pora deplorat) omnes ferè homines quotidie lauabantur,
quod tēpore Hippocratis, & antiquorum fere omniū vsq;
ad Asclepiadis & Pompeij ætatē, quando vt scribit Gale-
nus nōdum publica balnea, aut priuata accōmode ædifi-
cata videbātur, rariq; & raro lauabantur, non erat: tū quia
multis locis balnea indigebant pro variis lauandorum cō-
moditatibus, quæ necessario spatium maius requirebāt, &
ob id columnis, ac superbissimis marmoribus exstrueban-
tur. vt interim non omittam quanta priuati vsi sint in pri-
uatis balneis ædificandis magnificentia, de qua scriptum
est à Seneca, quod quisque pauper sibi videbatur, ac for-
didus, nisi parietes balneorum magnis ac pretiosis orbi-
bus refulsissent, nisi Alexandrina marmora Numidicis
crustis distincta fuissent, nisi illis vndique operosa, & pictu-
ræ modo variata circumlitio prætexeretur, nisi vitro con-
deretur camera, nisi aquam argentea epistomia fudissent.
Ne statuarum, & columnarum nihil sustinentium orna-
mentum fileatur, quod Libertinorum balnea habebant,

*3. com. de
vic. acut.*

Epist. 87

Lib. 6.
Lib. 1.
Sil.

vt nil nisi gemmas calcare vellēt. Etrufci balneum à Martiale, & Statio elegantiffime defcriptum qui lectitarit, nō poterit maiorum in exftruendis balneis magnificentiam, atque luxum fatis admirari: fed de his fatis. Vt autem de gymnafiorum balneis paulo plenior habeatur cognitio hæc in præfentia folum (quādo iam Andreas Baccius Elpidanus multæ lectionis atque doctrinæ vir poft primam horum commentariorum editionem vniuerfam de Balneis materiam abfolutiffime tractauit) explicabimus. Primo qualia effent, & quæ loca balneis deftinata: Secundo, quæ vafa, & aëris difpofitio, vbi lauabantur: Tertio, cuius gratia lauarentur: Quarto, qui, & quando lauerētur: materiam enim, qua lauabantur, plerumque aquam dulcem vel pluuiam collectam, vel ab aquæ ductibus: aut fluminibus, aut aliunde corruatam omnes fciunt. & quauis apud Galenum, aliōfque fæpenumero de medicatis balneorum aquis mentio fiat, illis tamen ægroti, aut valedudinarij vtebantur, non gymnafia ingredientes, de quibus folis nos loqui intendimus. nifi immenfam Neronis, & profufam libidinem in medium adducamus, qui dulcibus non contentus aquis, marinas teftè Lampridio, & Suetonio atque Albulas in fuas thermas deduci curauit. Lib. 3. Epift. ad Q. Fra. epift. 1. Loca balneum vniuerfum conftituentia à Cicerone Balnearia vocata plurima fuiſſe reperio, frigidā lauationem ſiue λῦτρον frigidariū, tepidariū, fudationē calidā, & calidā lauationem. Quæ vero balneis inferuiebant, fuerunt hypocaustum aquarium, & vaſarium. Hæc omnia loca concamerata & fornicum modo fabricata fuiſſe cognoſcere poſſunt, qui Romanarum thermarum reliquias contemplari voluerint. Nec quis miretur à nobis hic loca plura balneorum recenſeri, quàm à Vitruuio defcripta inueniantur: quoniam, quæ ipſe defcripfit, à Græcis omnia fere accepit quando Romani nondum thermarum ea ad miranda ædificia exftruere cœperant, in quibus multo Græcis laſciuiores, plura etiam loca diſpoſuerunt. Frigida la-
uatio,

A uatid, siue λῆτρον, locus erat, in quo frigida aqua lauacra, & praesertim piscina, alias baptisterium à Plinio iuniore vocata, pro natationis vsu ab auctoribus citata posita, erant tum ob aestatē quando similis lauatio diligitur, tum ob eos, qui omni tempore illam prosequerentur siue ob valetudinem, siue ob delicias, qualis Alexander Seuerus, quem rarissime in caldariis, fere semper in piscinis lauisse scribit Lampridius. De huius vsu plura apud Oribasium ex Galeni sententia videri possunt in decimo collec. lib. auctor est Lampridius Heliogabalū nunquam in piscinis lauari passum esse nisi illa croco, alijsue pretiosis vnguentis fuissent infecta. Ab hac aderat frigidariū ob eos fabricatum, qui statim post egressum tepidarij, aut calidarij frigido aëre frui optabat: neque enim vlla ibi aqua vasa reperiabantur, vt possent aestate plures conuenire. non defuerunt qui in hac parte piscinam pro natationis studiosis, de qua copiosius lib. 3. tractabimus, positam fuisse crediderint. At mihi verisimilius videtur eā in frigida lauacione, vbi alia frigida aqua seruabatur, extitisse, cum in frigidario aqua nullius apud auctores mentio habeatur: In parte fieri potest, vt loturi exfuerentur quoque, tum quia apodyterium communis pro exercitatoribus spoliandis locus non parum distabat, adeo quod loturos, si ibi vestimenta deposuissent, nudos per ephebæum, frigidam lauacionē, & reliqua loca transire necessum fuisset, tum quia probabile est in Ephebæo homines saepius inueniri consuesse, à quibus loturos haudquaque nudos conspici honestum erat. ex quo ad hæc omnia euitanda facile est in frigidario sese exfuisse, eo magis quod Varro atque Plinius testati sunt tam in vrbibus quàm ruri apodyterium quoque fuisse balnei partem, quemadmodum etiam Galenus atque Oribasius significare visi sunt, vbi qua hora iuuenis temperati corporis balneo vti debeat, exponentes gymnasterium temperari debere mandarunt, quod nullum aliud esse potest, nisi frigidarium ipsum: in quo & sudores

2. de re
rus. in
pro 5.
epist. lib.
3. de tu.
val. 10.
col. cap. 6

G

ARTIS GYMNASI.

detergebantur. siquidem Galenus x. Methodi libri, partes balnei enumerans quattuor statuit, calidarium, & calidam lauationem, quam λῦτρον vocat, frigidam lauationem, & quartam, in qua sudores detergerentur: sed hæc potius coniectura, quam villo certo iudicio intelligere conceditur. nec quisquam hic dubitare debet quod Vitruuius vnâ partem, Galenus aliam λῦτρον vocent, quâdoquidem nõ est rationi dissentaneum, vtrasque eo nomine designatas esse, cum in ambabus homines lauarentur. Frigidario adnexum tepidarium duobus hominum generibus inseruiebat, tum illis, qui tepore aeris aut aquæ, vel vtriusque ob voluptatem, siue valetudinem frui volebant, tum illis, qui aut frigida, aut calida lauari quærebant: hi etenim ne ab apodyterio, siue frigidario ad calidarium, & rursus à balneo calido ad frigidarium, seu frigidam lauationem tanquam ab extremo ad extremum prodeuntes horrerent, aliterve offenderentur, tepidario pro medio quodam utebantur, in quo exeuntes de frigido, seu calido loco tamdiu morabantur, quousque ad alterum eorum citra noxam recipiendum sese disposuissent. quâquam etiam fieri potest, vt in priuatis balneariis tepidarium, & apodyterium idem locus fuerint, ob spatij penuriam, vel quod ita maior comoditas haberetur. Cicero enim, cum Arpinatem villam, quæ iudicio Quinti fratris sui ædificabatur, inuisisset, se assa in alterum apodyterij angulum in balneariis promouisse scribit. in quo factis aperte demonstrat, apodyterium, & laconicum, siue calidam, assamve, vt ipse & Celsus vocant, sudationem coniuncta fuisse eo prope modo, quo nos tepidarium & laconicum coniuncta interdum fuisse saltem post Vitruuij tempora opinamur, etsi is lib. v. cap. x. huic sententiæ omnino adstipulari videatur. Calidarium, quod à Vitruuio, & Celso Laconicum nuncupatum fuit, cella erat nullam aquam intra se continens, ad prouocandum sudorem potissimum instituta, & ob id à nonnullis calida sudatio, sicuti à Cicero & Cor. Celso assa nuncupata. de qua sermonem fa-

Lib. 3.
epist. ad
Q. F. epi.
prima.

Li. 5. c. 14
lib. 2. c. 16
Lib. 3. ad
Q. F.
epist. 1.
In pro.
li. de re
rustic.

A ciens Columella, hæc contra sui temporis mores: scripsit. Mox deinde vt apti veniamus ad ganeas quotidianã cruditatem Laconicis excoquimus, & exuto sudore sitim quærimus. In hac vapor calidus, seu calor ficcus inclusus sudorem prouocabat, haud aliter, ac super Baias myrtetis, vbi tempore Celsi è terra profusus calidus vapor ædificio inclusus maximos sudores ciebat, cuius Horatius quoque meminit in Epist. vbi ait.

sane myrteta relinqui

Diætâque cessantes nervis elidere morbos

Sulphura

*Lib. I. ad
Vallam.*

Qui apud Vitruuium Tepidarium, & Laconicum idem Lib. 5.
B faciunt, verba ipsius Vitruuij lectitantes facile cognoscēt, c. 10.
vtraque ab ipso separari, dum præcipit Laconicum, sudationesque tepidario coniungi, præterquam quod manifeste Celsus laconicum vocat, vbi calor ficcus eliciebat sudorem. quam cõdicionem tepidario minime conuenire cuius intelligere valet. id quod etiã clarissime significauit Martialis, balnea Etrusci describens sub his verbis.

Ritus si placeant tibi Laconum,

Contentus potes arido vapore,

Cruda Virgine, Marciâque mergi.

Lib. 6.

C Scio quoque nonnullos, quod laconicum rotundum, ac
veluti turricula in hemisphærium camerata foret, idem cum sphæristirio à nobis superius explicato effecisse. quibus plane assentiri nequeo, quoniam mihi irrationabile videtur, vt in loco calido sudationibus ædificato ludum pilæ, atque alias exercitationes, quas in sphæristirio fieri consueuisse tradit Plinius, exercerent: fuisset nanque. (vt est in prouerbio) camino oleum addere, si exercitationes per se corpora valde calefacientes in calidissimis locis egissent. De laconico possunt verba Iuuenal. intelligi, si versus ita restituatur. quidquid dixerint alij:

Qui Lacedæmonium proptysmate lubricat orbem.

nam taxat quendam, quod in Laconici folio copiose ex-

s. epist. li.

G ij

ARTIS GYMNASI.

x. Metho.
 spuendo efficeret, quo minus in ipso pedes ambulantium **D**
 firmari valerent. Post Laconicum sequebatur cella calida
 labris aquæ continendæ positis referta. in qua quod laua-
 rentur, calidæ lauationis à Vitruvio, & à Galeno *λῆτρον*
 nomen adepta est. hanc puto Archigenem apud Gale-
 num viij. de composit. medicam. sec. loc. vocasse *ζεφόν*. Erat
 nanque primaria balnei pars, & proinde à nemine de ipsa
 quidquam est in controuersia positum. Cur Vitruuius in
 Balneis gymnasiolorum construendis nullã tepidarij men-
 tionem faciat, cuius, dum priuatorũ balnea doceret, aper-
 te meminit, non sum admodum certus. quoniam si illud
 sub cõcamerata sudatione intellexit, sequeretur etiam in
 tepidario sudari consueuisse, cùm tamen in superiori ca- **E**
 pite sudationes & tepidariũ distinxerit: si sub calida laua-
 tione tepidarium ab ipso comprehensum fuisse placeat,
 quomodo ergo calidaria, atque tepidaria in decimũ ca-
 pitis eiusdem libri initio tãquam diuersa fecit? Itaque di-
 cendum est forte concameratam sudationem & laconi-
 cum, & calidam lauationem complecti: tepidarium vero
 omissum, quia Græcorum palestræ id non haberēt. Quod
 porro scripsit Pollux libro septimo, *ἀλειπήθειον* apud Ale-
 xim fuisse balneorum partẽ, nullo modo probare valeo:
 cùm idem alias ipsum inter gymnasiolorũ partes adnume-
 rauerit. nisi velimus penes Antiquos *βαλανείον* significasse **F**
 totum gymnasium ipsum. Atque hæc sufficiant de publi-
 corum in gymnasiis balneorum partibus. Fuerũt & innu-
 mera fere priuatorum balnea, quæ & aliquibus ex prædi-
 ctis partibus caruisse, & alias habuisse verisimile est: sed
 de huiusmodi non est institui nostri verba facere. Quæ
 autem loca non essent intra balneas, sed ipsis tantum in-
 feruient, primo hypocaustum continebant, quod secun-
 dum Vitruuij descriptionẽ erat fornax seu caminata stru-
 ctura subterranea calidario, calidæ lauationi, atque vasa-
 rio supposita, in qua ad calefaciendũ tum aquã, tum præ-
 dicta loca ignis succedebatur, & ne exstingueretur à ser-

Auis fornacatoribus, ob id in Pandectis à Papiniano vocatis frequenter cum pilis, & glomis pice illitis excitabatur. Quarum pilarum apud Vitruuium lib.v. cap.x. mētio ³³ clara habetur, vbi docet solum caldariorū ita sternēdum ^{lib. 1. sil.} esse inclinatum ad hypocaustum, vti pila cū mittatur non possit intro resistere, sed rursus redire ad præfurniū, atque sic facilius flamma peruagari sub suspensione. De his loquebatur Staius in descriptione balneorum Etrusci.

Crepantis

Auditura pilas, vbi languidus ignis inerrat

Aedibus, & tenuem voluunt hypocausta vaporem.

Vnde cuius manifestum esse potest, in quā graui errore versentur illi, qui Hypocaustū, & Laconicum idem fuisse crediderunt. Auctor est Seneca epist. xc i. tēpestate sua inuētos esse parietibus impressos tubos, per quos circumfunderetur calor, qui ima simul, & summa foueret æqualiter: illum vero calorem immitti cōsueuisse ex Hypocausto, & à Iurisconsultis memoriæ mandatum est, & ab Aufonio in Mosella sic expressum:

Quid quæ sulfurea substructa crepidine fumant

Balnea, feruenti cum Mulciber haustus operto

Voluit anhelatas tectoria per caua flammās,

Inclusum glomerans æstu exspirante vaporem.

C Horum autem tuborum vestigia adhuc quamplurima Romæ cōspiciuntur in Diocletiani, atq; Caracallæ gymnasiis. Ante hypocaustum via quædam erat propnigeum, quasi dixeris præfurnium à Vitruuio vocata. Aquarium cella erat calidæ lauationi, atque calidario adnexa, in qua alueus magnus ædificatus erat ad continēdam aquam ex aquæductibus, aut aliunde inuēctam, atque inde in frigidam lauationem, & calidā per fistulas corriuandam. Non longe ab hoc situm fuit vasarium, vbi vasa conseruabātur balneorum seruitiis necessaria, & vbi aqua pro ipsis calefiebat. de hoc ita tradidit Vitruuius: Ahenea vasa supra hypocaustum tria composita fuisse, vnum calidarium, ^{lib. 5. c. 10.}

ARTIS GYMNASI.

Lib. 9.
coll. Cap.
10.

Epist. 97
Lib. 8
sym. pro.
9.

alterum tepidarium, tertium frigidarium, & ita collocata D
vti ex tepidario in calidarium, quantum aquæ calidæ exif-
fet, influeret, de frigidario in tepidarium ad eundem mo-
dum. De aëre balneorum, qui extrinsecus admittebatur,
(vt Vitruuius innuit) ea in calidissimo loco auerso à Septē-
trione & Aquilone sita erant, tum caldaria atque tepida-
ria ab occidente hiberno lumen habebant. Quod Oriba-
sium significasse puto, vbi ex Galeni sententia Archite-
ctos optimos balneorum domos ad octauam horam ver-
sas cōstruxisse scribit. Sin autem natura loci impediuisset
vtique à meridie: lumen vero ita capiebatur, quod in me-
dio cameræ foramen latum relinquebatur, sub quo la-
brum exstruebatur: circa labrum erant spatiosi quidam E
margines aut porticus, à Vitruuio scholæ vocati, in qui-
bus occupato à prioribus lauationis loco reliqui circum-
spectantes recte stabant, nec suis vmbri lucem, quæ su-
perius capiebatur, obscurare poterant. De aëris porro
intra balneum existētis statu à Seneca, & Plutarcho au-
ctoribus grauissimis scriptum reperio, antiquiores molli-
bus, ac moderate calidis balneis vsos, ita vt Alexander in
lauacro etiam febriens, Galatarumque mulieres pultis ol-
las in balnea ferentes vna cum pueris lauarentur, & man-
ducarent; at eorum tempestate maxime calidas in pretio
habitas fuisse, adeo quod de illis dicere licebat *Huc* F

Cocytus Phlegetonque fluunt Acheronta petentes.

Quales fortasse Neronianæ thermæ existiterunt, de qui-
bus Martialis sic scribit libro quinto.

*Si temperari balneum cupis feruens
Faustine, quod vix Iulianus intraret,
Roga, lauetur, Rhetorem Sabineum,
Neronianas is refrigerat thermas.*

Nihilominus tēpore Galeni, qui paullo post Senecam, &
Plutarchum floruit, balnea vsque adeo calida in vsu ne-
quaquam fuerunt. Quinimmo etiam morem illum cali-
dioribus vtendi haudquaquam tunc omnibus commu-

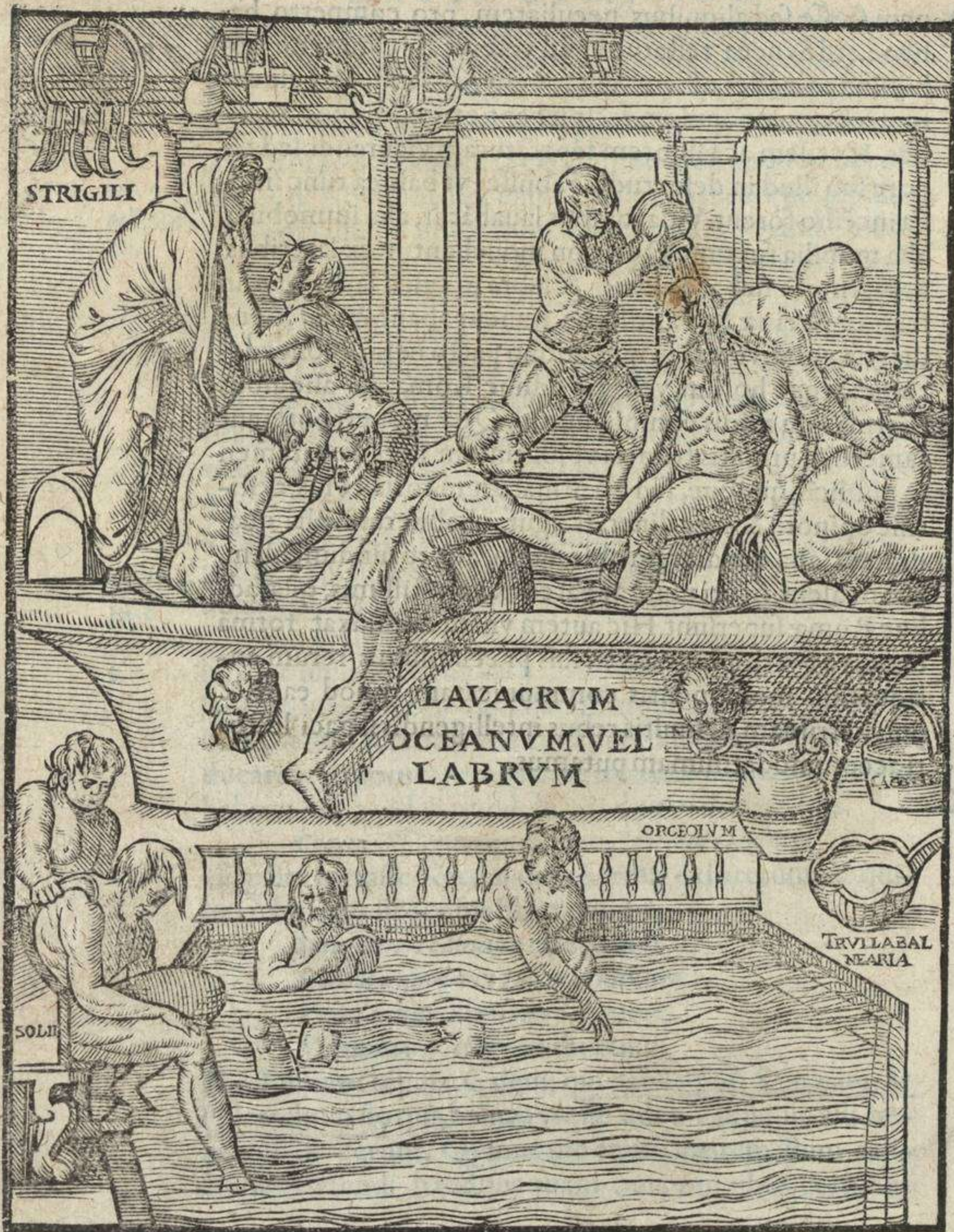
A nem fuisse, sed aliquibus peculiarem, pro comperto habeo: etsi Seneca testatur apud veteres hoc quoque nobilissimos ædiles officio functos esse, intrandi ea balnearum loca, quæ populum recipiebant, exigendique munditias, & vtilem ac salubrem tēperaturā procurandi: sed tēpore suo illud in defuetudinē abiisse, vt balnea tunc similia incēdio forent. Vasa, quibus lauabatur, alia immobilia, alia mobilia fuerunt: Quæ non mouebantur, ex lateribus, & marmore fiebant, aluei quæ, & labra in calda lauatione, in frigida piscinæ & baptisteria nuncupabantur: adeoque magna erant, vt etiā in ipsis aliquo pacto natate concederetur: atque horum vestigia adhuc Romæ in aliquibus

B thermarum ruinis conspiciuntur: Quæ moueri poterant tametsi in priuatis balneis vt plurimum fierent: attamen in publicis quoque, sed ob priuatorum forsā vsus, existisse opinor: & hæc diuersas figuras habuerunt. alia quadratam, alia quadratam oblongam, alia rotundiusculam, alia oualem, sicuti nunc apparet ex vetustissimis, quæ adhuc Romæ supersunt. Hic autem vnam dumtaxat formā damus à Pyrrho Ligorio ex suis præclarissimis rerum antiquarum monumentis communicatam: quod eam & pulcherrimam, & multis rebus intelligendis sagaci lectori accommodatissimam putamus.

C

ARTIS GYMNAST.

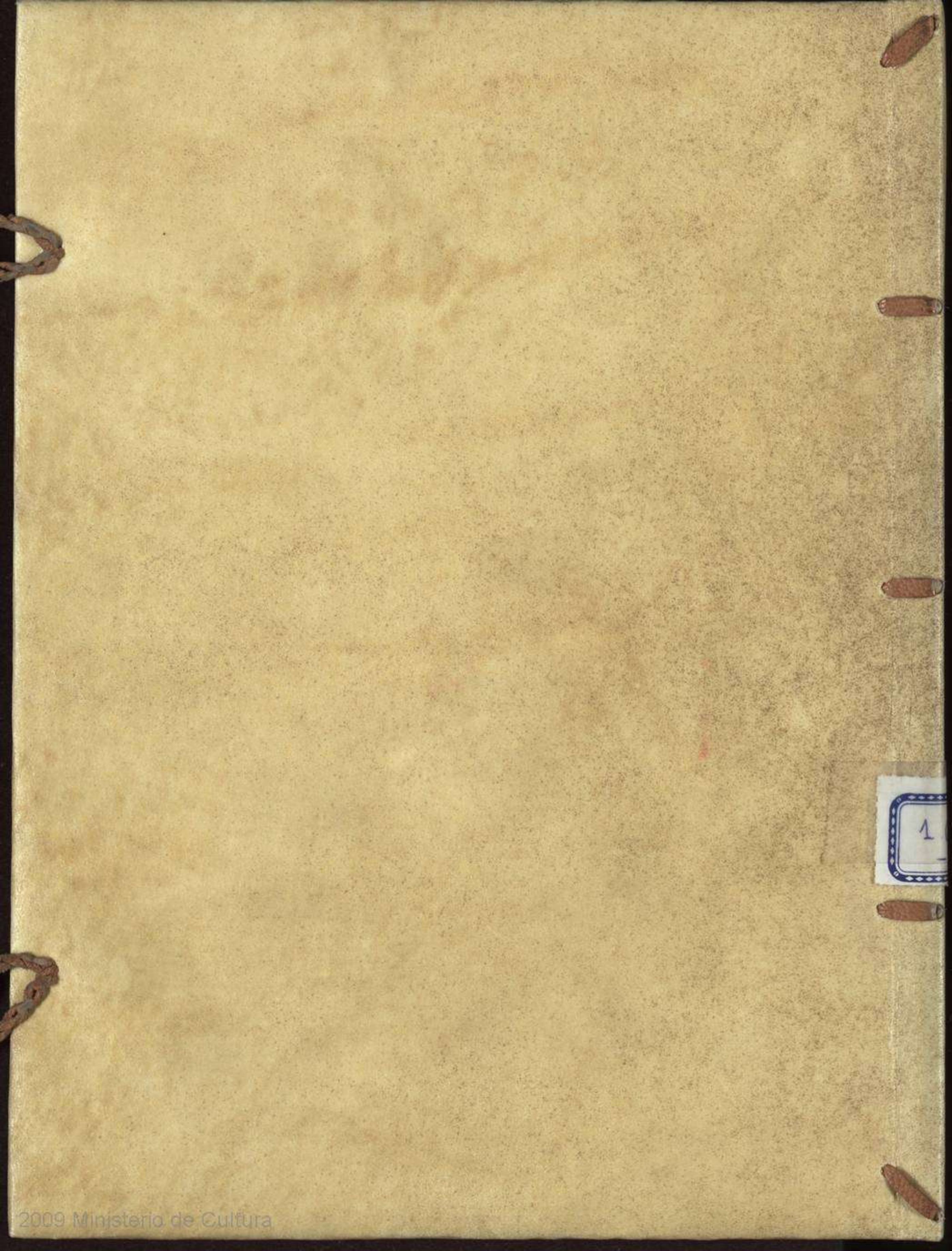

1

64

- 2 -